

„Vyhodený študent pri skale.“ K mozaike života Tomášikovej hymnickej piesne Hej, Slováci! v slovensko-slovanskom kultúrnom priestore

Mira Nábělková

NÁBĚLKOVÁ, M.: “The expelled student by the rock.” On the mosaic of life in Tomášik’s hymnic song “Hej, Slováci! [Hey, Slovaks!]” within the Slovak-Slavic cultural space

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 73, 2026, no. 2, pp. 116-155

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2026.73.2.2>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5695-0935>

Open Access: Licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC-BY 4.0)

Keywords: Samo Tomášik, Jozef Podhradský, Ján Vesel, cultural memory, the long 19th century, hymnic song, intertextuality, literary canon

The hymnic song “Hej, Slováci! [Hey, Slovaks!]” by Samo Tomášik (1813–1887), composed in 1834, accompanied key events in the Slovak national movement throughout the long 19th century and forms a significant part of Slovak (and, more broadly, Slavic) cultural memory. This study offers a mosaic-like interdisciplinary perspective based on official bans on Slovak hymn singing and waves of persecution against students with a national consciousness, set against the backdrop of the period’s enforced political and ethnic (cultural and linguistic) homogenisation of Hungary. Linguistic and literary research focuses on the lexical, textual, and intertextual specificities of source texts from various genres. The inclusion of emblematic literary fragments reveals the period literary canon, which included hymnic songs. Intertextuality characterizes the texts of established authors as well as those of publishing members of the younger generation, such as Ján Vesel (1862–1931), a representative of the expelled students. At the turn of the nineteenth and twentieth centuries, the motif of students expelled from schools for reading, writing, or singing in Slovak was widely present in the work of Jozef Podhradský (1823–1915), who was active in the Slovak cultural milieu of Serbia and Vojvodina, especially in his work *Tragédia Tatry* [The Tatra tragedy]. A comparison of the two Slavic environments shows the differing circumstances and effects of Tomášik’s song in its hymnic function.

Venujem pamiatke svojho prastarého otca Jána Vesela¹

Jozef Podhradský (1823 – 1915), najdlhšie žijúci literárne činný príslušník štúrovskej generácie, vystupuje v kontexte slovenských hymnických piesní predovšetkým ako ten bratislavský študent, ktorý z jari 1844, hrajúc Jankovi Matúškovi na gitare pieseň *Kopala studienku*, sprevádzal vznik slovenskej hymny *Nad Tatrou sa blýska*.² Spolu s J. Podhradským dajú sa však sprítomniť aj niektoré z línií života básne a následne piesne *Hej, Slováci!* od Sama Tomášika (1813 až 1887) v širších súvislostiach slovenského a slovanského sveta (nielen) 19. storočia. V štúrovskej slovenčine ju uverejnili *Slovenskje národňje novini* v apríli 1848 – v jazykovej podobe, ktorá, nazdávam sa, nie je veľmi známa:³

„Hej Slováci ešte naša slovenská reč žije,
Pokiaľ naše vernuo srdce za náš národ bije,
Žije, žije duch slovenskí, buďe žiť na vekí,
Hrom a peklo! marnje vaše proti nám sú vzteki.

Jazika dar zveriu nám Boh, Boh náš hromovládni,
Ňesmje nám ho teda virvať na tom sveťe žjadni,
I ňeचाť je kolko ľudí, tolko čertov v sveťe,
Boh je s namí, kdo proti nám, toho Parom zmeťje.

Ňech sa teda nad namí aj hrozná búra zñese,
Skala puká, dub sa láme, a zem ňech sa trese,
Mi stojíme stále, pevñe, ako múri hradnje,
Čierna zem pohltiñž toho, kdo odstúpi zradñe“ (Tomášik 1848).

S hymnickou piesňou S. Tomášika možno prechádzať príbehmi slovenských „veľkých dejín“, no nemenej významné a z hľadiska kultúrohistorického poznania závažné je i jej miesto v „malých dejinách“ – a v ich vzájomnom

1 Textový fragment *Vyhodený študent pri skale* – pomenovanie jednej z častí rozsiahleho dramatického diela Jozefa Podhradského *Tragédia Tatry* – zvolila som do názvu zostavy obrazov zo života hymnickej piesne *Hej, Slováci!* zato, že autor i jeho text príhodne odkazujú na viaceré súvislosti naznačené, no podrobnejšie nerozvinuté v štúdiu „Tomášiku! – Tvoje slová nikdy nepominú...“ *Hymnická pieseň Hej, Slováci! v niekoľkých obrazoch* (Nábělková 2024).

2 J. Podhradský spomínal: „sklopili sme sa v bandy. Jedna banda mala basu a husle; druhá gajdy a husle (dobrý gajdoš bol Jamriška-Skalozub; tretia samé gitary s flautou. Guitarista-primáš bol som ja. Solo-flautista bol Janko Rimavský. Janko Matúška býval pri Fürsten-Allee v tej uličke, od Palkoviča v tretom dome. Keď skladal svoju ‚Nad Tatrou sa blýska, hromy divo bijú‘ atď, musel som mu ju hrať na gitare“ (Podhradský 1893: 489).

3 Nezachytla som ju ani v textologickom pohľade na vývin pôvodného rukopisu, ktorý roku 1834 napísal S. Tomášik v češtine so slovenskými črtami (Nábělková 2024). Jeho podoba v štúrovskej slovenčine patrí v textových dejinách Tomášikovej básne/piesne nepochybne významné miesto.

118 dotýkaní.⁴ V takto zacielenom pohľade možno zblízka vidieť existenčný vplyv udalostí spätých s jej spevom na konkrétne ľudské osudy.

V štúdiu sledujem lingvo-literárne motívy, ktoré sa „v okolí“ života piesne *Hej, Slováci!* vynárajú – od lexikálnych (týkajúcich sa významového zaťaženia rozličných slov a špecifickej slovotvorby nachádzajúcich využitie v dobových textoch rozličných žánrov) po textové a intertextové, osobitne späté s výskytom emblematických textových fragmentov. Ponúkam svojím spôsobom materiálovú prácu opretú o súbor textov rozličných žánrov 19. a začiatku 20. storočia, odzrkadľujúcich v intertextovom prepojení precedenčné (predchádzajúcou autorskou tvorbou „zrodené“ a v komunikačnej praxi rozšírené) národne signifikatívne fenomény literárneho pôvodu.⁵ V tomto pohľade je zaujímavé sledovať, čo z nich možno aj bez zodpovedajúcich prieskumov vnímať ako viac-menej živú, priebežne aktualizovanú lingvo-literárnu súčasť kultúrnej pamäti, a čo, v minulosti živé, dnes bežne asi rozpoznávané nie je – v textoch ostáva síce zachované, no pri textovej recepcii nášho času do širšej čitateľskej pripravenosti ich identifikácie a interpretácie prejsť nedokázalo.

Jozef Podhradský ako sprievodca na hymnickej ceste

Jednou z línií, ktorú nepriamo rozkrýva názov Podhradského „smutnohry v 5. dejstvách s národným chórom“ *Vyhodený študent pri skale* (kníže 1888), je dobové prenasledovanie slovenského spevu s trpkým dosahom na ďalší život mladých, no rovnako i starších ľudí. V Podhradského dramatických textoch, podávajúcich deje národného spoločenstva v enigmatických (neraz snových) obrazoch, sa spev piesne *Hej, Slováci!* vynára na rozličných miestach. Ako dôvod vylúčovania študentov zo škôl sa explicitne spomína v *Kúštiku z komickej tragédie z Rimavskej Soboty* (1904).⁶ Kontinuálne prítomný motív vylúčených študentov, ktorý sa premietol do názvov ďalších postupne časopisecky publikovaných zlomkov a „episod“ jeho drámy (*Vyhodení študenti*, 1885; *Veľkonočná nedela. Noclah vyhodených študentov v cintoríne*, 1908) a ktorý sa ako jedna z dominujúcich línií vinie celým rozsiahlym dielom *Tragédia Tatry*,⁷ uchopuje sa v literárnej reflexii

4 Pri vzájomnej previazanosti dejinného vývinu jazyka a národa predstavuje Tomášikov hymnický spev súčasť slovenskej etnokultúrnej identity, jej formovania a udržiavania rovnako na úrovni spoločnosti ako na osobnej, individuálnej úrovni. V priebehu času sa hymnická pieseň mnohorakou aktívnou prítomnosťou podieľala na naplňaní národotvornej aj národodržavej, národoidentifikačnej aj národoreprezentatívnej funkcie v slovenskom i širšom slovanskom kultúrnom priestore (Nábělková 2024).

5 Z teoretických úvah o vzťahu intertextuality a (etnokultúrne významných) precedenčných javov hodno osobitne uviesť štúdie Dulebová 2015, Dulebová 2017, zo súčasných slovenských lingvokultúrologických uvažovaní a výskumov zameraných na precedenčné javy Adamko 2008, Sípko 2011, Sípko 2017, k frazeológii Kačala 2004, Mlacek 2007, Mlacek 2009.

6 Dôvod sa „prozaicky“ odhaľuje v krátkom stretnutí vyhodených študentov s drotárom: „Drotár. [...] A vy, mladí páni, kdeže? / Študent. K rodičom. Vylúčili nás zo škôl. / Drotár. Nuž a to prečo? / Študent. Žiadajú, aby sme si slovensky nespievali a hovorili len po maďarsky. / Drotár. Načo to? Keď si harfa, negajduj. / Študent. A zaspievali sme aj ‚Hej, Slováci!‘ a ‚Kto za pravdu horí‘. Drotár. / Počul som tie pesničky vo Varšave, česká putujúca družina ich tam spievala. ‚Hej, Slováci!‘ nám káže, aby sme si milovali náš matkin jazyk, tá druhá, ‚Kto za pravdu horí‘, aby sme boli statoční. Študent. Nás pre ne vyhodili zo škôl“ (Podhradský 1904: 177).

7 Štyri zväzky *Tragédie Tatry* zostavil z publikovaných textov a rukopisov podľa Podhradského synopsis znalca jeho diela Michal Kocák (Podhradský 2008, 2012, 2013, 2014).

Podhradského tvorby aj ako synekdocha ťažkej situácie slovenského národa.⁸ V dobovej situácii s hatením prípravy mladej slovenskej inteligencie mal autor konkrétny predobraz v postupných vlnách inkvizičných procesov ústiacich do vylúčenia študentov z viacerých školských ustanovizní. *Tragédia Tatry* dosvedčuje tragiku individuálnych mladých osudov, ktorá sa ako kruhy na vode šírila do rodín i celku národného spoločenstva. „Episoda z tragédie“ *Vyhodení študenti* dáva v rozvinutom cintorínskom obraze silno zaznieť Podhradského žalospevný tón vo vzťahu k talentom, ktoré sa nerozvinuli – „zárodov“, čo sa „k sláve Božej nevykľúfy“ („Vekovia preč plynú, / Mieňajú sa, minú; / Tie talenty naše, / Hynú, hynú, hynú!...“).⁹ Vážnej témy dramatických osobných osudov, do ktorých vstúpila hymnická pieseň, dotýkajú sa adresne aj žiaľne verše „Mládenče Tatry! Mládenče vedy! / S Bohom! S Bohom! pri odchodu“ (ktoré ako odpoveď sprevádza výzva odchádzajúceho „Ach, nahraď ma môjmu rodu!...“) z básnického nekrológu † *Bohuslav Hurban*, elégie nad predčasným odchodom mladého filológa orientalistu, ktorou sa J. Podhradský v roku 1889 lúčil s najmladším synom Jozefa Miloslava Hurbana („Mladušký, krásny štep keď vytnú, zlámu: / Jako by zrumili kolumnu chrámu!“; Podhradský 1889).¹⁰ J. Podhradský nebol sám, kto sa v slovenskej literatúre dotkol študentských tragédií, jedinečný je kontinuálnosťou ich prítomnosti a mohutnosťou básnického stvárnenia v celku osobitého filozoficko-teologického videnia sveta.

Iný priestor, ktorý prítomnosť J. Podhradského (nie bez súvislosti so spomenutou dramatickou študentskou líniou) v ďalšom rozprávaní o piesni *Hej, Slováci!* otvára, je južnoslovanské srbské prostredie a v ňom vojvodinský dolnozemskejší slovenský svet. S nimi bol prevažnú časť života spätý, tam spoločensky pôsobil a tvoril, odtiaľ do *Slovenských pohľadov*¹¹ prichádzali jeho texty, v Bele-

8 Napríklad Michal Babiak v doslove *Éterom nesmiernym, priestorom vesmírnym* ku knihe *Slnko nevie a vedieť chce človek* (oba názvy sú fragmenty z Podhradského textu *Vyhodení študenti*, 1885) píše: „Podhradský v duchu mesianizmu čaká úsvit vlastného národa, on spí, sníva – spolu s národom, spolu s „vyhodenými študentmi“ (Podhradského stálou synekdochou žije – no vrchnosťou stále ohrozovanej – ratolesti slovenského národa) a pritom sa pripravuje na veľkú zoru, prebudenie, koniec sna [...] Podhradský (metonymicky teda vyhodený študent, respektíve slovenský národ) prechádza veľkou iniciácnou cestou, púťou zasvätenia, v ktorej spoznáva veľké Tajomstvá Vesmíru a Pravdy Božej. Už Vajanský bol evidentne unesený touto presilou ducha a fantázie“ (Babiak 1999: 204). Podľa Petry Kelčíkovej spojenie „vyhodení študenti“ metonymicky zastupuje „vyhodený“ slovenský národ (Kelčíková 2011: 87). O problematike mesianizmu v slovenskej literatúre Goszczyńska 2008.

9 V tejto „epizóde z tragédie“ J. Podhradský vystaval paralelu medzi cintorínom „hrobovým“ a „živým“: „Niet smutnejšieho pohľadu, jako na slovenský cintorín. Už či takýto hrobový, či ten národný, živý náš hrobitov. Koľko pekných síl duchovných leží tu pod zemou! Kolike hlívejú v cintoríne živom!“ (Podhradský 1885: 514). Šírku „nerealizovaných“ nadaní predstavuje v alúzii na „realizované“ osobnosti slovenského panteónu – v pluráli uvádza ich precedentné mená: „Koľko Petrov Hostinských, čo jak diament v blate, leskom svojho veľikého ducha neožiarili líca Tatry. Koľko Sládkovičov [...], Šafárikov [...], Hodžov [...], Holých [...], Hurbanov [...], Štúrov [...], Mojzesov [...], Lichardov [...], Sasinkov [...], Hattalov“ (Podhradský 1885: 514).

10 Z nekrológu v *Národných novinách* vystupuje prešporský študentský proces v roku 1885, ktorý Bohuslavovi Hurbanovi zabránil dokončiť teologické štúdium aj jeho nádejné filologické smerovanie: „nizki udavači obžalovali slovenských mladíkov z panslavizmu, medzi nimi i jeho, a on bol otčímskými takzvanými professormi prešporskej theol. školy vysúdený nielen z prešporského ústavu, ale zo všetkých podobných v Uhrách“ (Nekrolog 1889: 3). Katarína Verešová spracovala jeho biografický obraz aj so zreteľom na dolnozemske súvislosti (Verešová 2013a).

11 K publikáciám J. Podhradského (a ďalších vojvodinských autorov) v časopise *Slovenské pohľady* (Harpán 1981, 2018).

120 hrade je aj pochovaný. Pôsobenie v srbskom prostredí sa prejavilo v prítomnosti rozlične motivovaných srbizmov ako jednej z jazykových osobitostí jeho slovenských textov, na druhej strane viacero svojich diel písal i vydal v srbčine.¹²

J. Podhradský je špecifickým predstaviteľom literárnych väzieb slovenského „hornozemského a dolnozemského sveta“. Jeho osobitú dvojdomosť naznačuje nielen začlenenie do dejín a antológií vojvodinskej literatúry (Hronec 1974, 2005, 2010), aktuálne vydávanie jeho diela nielen na Slovensku, ale aj (a dominantne) vo vojvodinskom prostredí,¹³ no i pozoruhodné literárne sprítomnenie, keď J. Podhradský vystupuje ako postava v próze významného slovenského vojvodinského autora Vítazoslava Hronca *Pán vzduchu a kráľov syn* (Hronec 1993, 2000). Nie „len“ ako jedna z mnohých postáv, lež ako významný hýbateľ a inšpirátor pohľadu objímajúceho minulé, súčasné a budúce mikro- aj makrosвета, o aký sa opiera Hroncovo skladanie literárneho obrazu.

Vyhodené piesne

V *Kúštiku z komickej tragédie z Rimavskej Soboty* J. Podhradského na mnohých miestach v dobovej publicistike aj v rozličných spätných pohľadoch vidíme, ako sa príbehy vyhodených študentov prelínali s príbehmi „vyhodených piesní“. Asi najrozsiahlejšie súdne vyšetrovanie spevu piesne *Hej, Slováci!* zachytil Svetozár Hurban Vajanský v spise *Politický proces 28 Slovákov a Sloveniek pre búrenie, jehož záverečné pojednávanie bolo pred kráľ. súdnou stolicou v Baňskej Bystrici dňa 4. a 5. januára 1900* (Vajanský 1900) o vypočúvaní aj odsúdení martinských občanov obvinených z poburovania pri vítaní Ambra Pietra vracajúceho sa z prehratého tlačového procesu.¹⁴ Zápisy dokladajú, ako sa každého z obvinených okrem iného pýtali, či spieval pieseň *Hej, Slováci!* Ukazujú aj, ako sa do podrobností pátralo po tom, kto, kedy a prečo začal spievať. Po skončení pojednávania na stretnutí martinských, banskobystričských a zvolenských národovcov Vajanský hymnickú pieseň sprítomnil znova:

12 Odkaz na pôsobenie v Belehrade obsahuje napríklad záverečná strofa Hviezdoslavovej básne *Podhradskému*: „Chválím ťa, náš sivý strome, / pozdravujem nastokrát, / našich chráme túh, snáh dome, / bele-, vele-, vyšehrad!“ (Hviezdoslav 1909: 580). Južnoslovanský život J. Podhradského približuje článok *Život štúrovca Jozefa Podhradského v Belehrade* (Verešová 2013b). K téme slovenskej dolnozemskej kultúry a literatúry výberovo Babiak 2009, 2019; Brtáňová 2022; Čížiková 2023; Hučková 2013, 2023b, Glišin – Obšut – Kmeť 2024, o životopisných mílnikoch a mesianizme J. Podhradského Babiak 2023.

13 Vo vojvodinských vydavateľstvách Kultúra a Slovenské vydavateľské centrum vyšlo zásluhou M. Kocáka viacvzťahové vydanie dosiaľ spolu (či vôbec) nevydaných zásadných textov, v tom aj štyroch zväzkov *Tragédie Tatry* (Podhradský 1996, 2003, 2008, 2012, 2013, 2014). O Podhradského diele uverejnil M. Kocák v literárnom a kultúrnom časopise vojvodinských Slovákov *Nový život štúdiu Jozef Podhradský* (Kocák 1973b), zaoberal sa ním aj v dvoch ďalších svojich štúdiách, ktoré ale boli v čase politickej normalizácie publikované bez uvedenia jeho mena v matičnom zborníku *K problematike literárneho romantizmu* ([Kocák] 1973c, 1973d).

14 Peter Kerecman v stati *Banskobystrický proces* uvádza: „Nebývalý bol však banskobystričský politický proces (1900), v ktorom na lavici obžalovaných zasadli spoločne praktikujujú advokáti Pavol Mudroň, Andrej Halaša, Matúš Dula i bývalí advokáti Svetozár Hurban Vajanský a Ján Čipka (bol advokátom v Brezne), všetci obžalovaní za poburovanie s 23 ďalšími spoluobžalovanými“ (Kerecman 2011: 53). Ako obhajcovia – „obrancovia“ – boli prítomní ďalší slovenskí advokáti (Emil Stodola, Rudolf Markovič, Gabriel Staroň a Ján Mudroň), Vajanský uvádza ich obhajobné reči. E. Stodola vo svojom vystúpení prahnieroval okrem iného aj situáciu slovenského školstva (Vajanský 1900: 69-76).

„Dnes celý deň lietal ponad týmto mestom veľký slovenský duch, duch jedného slovenského barda. Počuli ste pri dlhom dnešnom pojednávaní aspoň päťdesiat ráz slová ‚Hej, Slováci‘ z úst druhov i nedruhov. To sú počiatočné slová večnej piesne nášho veľkého patriota Samuela Tomášika. Preto je na mieste, aby sme sa na neho rozpomätali odspievaním našej národnej piesne. – Tu jedným hlasom, vstanúc s miest, celá spoločnosť spievala všetky tri sloky piesne ‚Hej, Slováci‘ a banskobystriická hudba sprevádzala spievajúcich. Bolo to veľmi prekvapujúce a milé srdciam i sluchom. Jedna z prítomných dám radvaňských poznamenala: ‚Hľa, tak sa cítim, ako na slávnostiach martinských‘“ (Vajanský 1900: 100).

Popri doklade, akú váhu pripisuje hymnickej piesni s odkazom na vyšetrovanú situáciu, a v podaní opakovaného vynárania sa jej názvu (ako precedentného javu) v súdnom vypočúvaní, je Vajanského publikácia z lingvistického hľadiska zaujímavá aj tým, ako zachytáva koexistenciu slovenčiny a maďarčiny v tejto oficiálnej sfére. Máme tak možnosť, ako napríklad v zápise vypočúvania Matúša Dulu, sledovať postup („jazykový manažment“) sledujúci cieľ obvinených hovoriť na súde po slovensky – spolu s vykreslením podoby maďarsko-slovenskej komunikácie:

„Mí a neve? (Ako sa voláte?)

(Odpoveď.) Ponevác ako Slovák stojím pred týmto súdom, a len ako taký som obžalovaný, iného previnenia nie som si povedomý, prosím vypočúvať ma v mojej materinskej, slovenskej reči. Žiadam to, trebárs znám maďarsky a proti maďarskej reči žiadnej antipatie neprechovávam. (Hluk v obecenstve.)

Zkadiaľ ste vedeli, že je Ambro Pietor odsúdený?

(Maďarská otázka. – Odpovedá po slovensky.)

Telegramm prišiel z Pešti redakcii ‚Nár. Novín‘“ (Vajanský 1900: 21).

S neoficiálnym aj oficiálnym zakazovaním slovenských národných, osobitne hymnických piesní, s perzekvovaním za ich spievanie v bežnom živote i obmedzovaním možnosti vydávať ich v spevníkoch, stretávame sa priebežne v dlhom časovom úseku 19. a začiatku 20. storočia, osobitne v čase prvej svetovej vojny. Napríklad jedným z obmedzení pripravovaných osláv jubilea Pavla Országha Hviezdoslava v Dolnom Kubíne v roku 1918, pre ktoré od nich organizátori napokon odstúpili, bola požiadavka, aby v ich priebehu pieseň *Hej, Slováci!* nezaznela.¹⁵ Aj v danej súvislosti (a prirodzene v širšom kontexte) možno vnímať Hviezdoslavovo privítanie spoločenskej zmeny práve veršami „oslobodenej“ Tomášikovej piesne (Nábělková 2024: 120): „Jak, možné by bolo: náš búrlivý / to pochod zneje voľne po placi, / smel vonka z kútov...? Či sa divy robia? / Ba on to znie – div, vskutku, nad divy – : / ‚Hej, Slováci!...‘ Nuž, hurá, Slováci... / Sto veky hodlaným, hej, zvrtila doba!“ (Hviezdoslav 1919: 2). V zachytení novej situácie, s podporou intertextového kollárovského odkazu, ukazuje sa v slovách radost-

15 Peter Huba v danej súvislosti píše: „Vrchnosť by oslavy aj bola povolila, lenže za podmienok. Nesmela sa spievať pieseň *Hej, Slováci!*, nesmelo sa aj iné“ (Huba 2019; k ďalším podmienkam ne/povoľovania hviezdoslavovských osláv Hučková 2021).

122 ného údivu („Jak, možné by bolo [...] smel vonka z kútov...? Či sa divy robia?“) spätne aj ťaživé, to, čo okolo hymnickej piesne bolo donedávna.

Mnohé konkrétne situácie „zo života“, o ktorých referovala dobová tlač, zachytáva publikácia Juraja Potúčka *Perzekúcia slovenského spevu (hudby) v rokoch 1847 – 1918* (Potúček 1999),¹⁶ spomínajú sa v rozličných súvislostiach aj inde. Z veľkého počtu tlačových správ niekoľkými osobitými momentmi vystupuje napríklad článok *Slovanská hymna pred súdom*, uverejnený v roku 1913 v časopise *Národný hlásnik*. Z hľadiska „pravoty“ je tu zaujímavé, že mladí ľudia obžalovaní za poburovanie spievaním piesní *Hej, Slováci!*, *Šumi Marica* a *Onamo, onamo* (v Žiline pri poháriku) boli trenčianskou súdnou stolicou spod obžaloby oslobodení. Z „hymnického hľadiska“ je dôležité, že medzi spievanými piesňami vystupujú bulharská a srbská/čiernohorská hymnická pieseň – ich spev predstavuje doklad živých dobových slovensko-južnoslovenských väzieb, vzťahov.¹⁷ Z hľadiska dobovej intertextuálnosti treba sa pristiaviť pri závere uvedeného textu, kde sa píše: „Potešiteľné však bolo, že väčšina obžalovaných sa statne a mužne držala. Slovensky spievať nám ale nikto nezabrání, a preto: Spievajže si, spievaj, spevavé stvorenie, / Veď je spev najkrajšie tvoje potešenie“ (Slovenské hymny pred súdom... 1913: 6).

Citované dva verše básne/piesne s incipitom *Spievajže si, spievaj, spevavé stvorenie* intertextovo odkazujú na báseň Jonatana Dobroslava Čipku, často publikovanú aj pod názvom *Slovenský spev*, ktorej pôvod možno datovať už do začiatku štyridsiatych rokov 19. storočia (Kocák 1973a: 222–223). Báseň, osobitne jej posledné verše „Zaspievaj až zhučia / Hory, doly, polia: / Kto zná, či ti zajtra, / Spievať už dovoľia“, možno považovať za jeden z najvýznamnejších piesňových precedenčných textov, ktorý sa ako literárna reminiscencia vynára v rozličných súvislostiach.¹⁸ Jej nesmiernu rozšírenosť v dobovej komunikácii dokladajú citáty a alúzie nielen z tlače, no aj z viacerých literárnych diel. Obsahovala ju *Slovenská čítanka* Emila Černého z roku 1864, zdrojom jej šírenia boli aj spevníky druhej polovice 19. storočia. *Národní spevník* Karola Salvu z roku 1898 bol uve-

16 Napríklad v septembri 1918 informovali o väznení za hymnické piesne *Národné noviny*: „Keď v marci toho roku mládež zo susednej Priekopy hrala v Turčianskom Svätom Martine divadlo, medzi predstavením vrútockí muzikanti boli zahráli i piesne *Hej, Slováci* a *Kde domov můj*. Z toho nasledovalo vyšetrowanie a potom aj proces, v ktorom teraz Pavla Buocika, turčiansko-sväto-martinského obyvateľa, odsúdili na šesť mesiacov väzenia. On vraj kázal muzikantom hrať tie piesne“ (Kronika. Kde domov můj... 1918: 3). Na hrozivý aspekt spevu Tomášikovej piesne zreteľne poukazuje prvá časť názvu textu *Pieseň, pre ktorú sa trpelo a s ktorou sa zvíťazilo* (*K histórii hymny Hej, Slováci!*), publikovaného v novinách *Slovenská politika* v roku 1934 pri 100. výročí jej zrodu (Potúček 1955: 57).

17 K piesni *Onamo, onamo* čiernohorského básnika a panovníka Čiernej Hory Nikolu Njegoša bližšie Jankovič 2004, 2008c. Poznanie a spievanie srbských i chorvátskych piesní v priebehu 19. storočia previtá z mnohých, aj biografických textov, napríklad v opise iníciačného výletu na Devín v Hurbanovom životopise L. Štúra sa spomína spev chorvátskeho „pochodospevu“ *Nek se hrusti šaka mala dušmaninov!* (Hurban 1881: 203). V slovensko-srbských súvislostiach možno spomenúť, že Svetožár Hurban (neskorší Vajanský) dostal meno podľa otcovho priateľa, jedného z bratislavských študentov, budúceho srbského kultúrneho dejateľa a politika Svetozara Miletica (o srbských študentoch na slovenských školách Kovijanič 1971, 1935). Ako zaujímavosť možno uviesť, že dcéra Rista Kovijaniča narodená na Slovensku dostala meno Bratislava.

18 J. Škultéty v drobnej štúdii *Pôvodný text piesne „Spievajže si, spievaj...“* upozornil okrem iného na to, že Čipkova báseň svojou jazykovou podobou patrí spolu s niektorými básňami Sama Chalupku (predstavujúcimi „prielom do spisovnej slovenčiny“) k literárnym textom písaným strednou slovenčinou ešte pred Štúrovým vystúpením (Škultéty 1905).

dený mottom, ktoré tvorila prvá a posledná strofa Čipkovej básne/piesne ako „znárodnenej“, bez mena autora – ďalej je už publikovaný celok básne/piesne s uvedením Čipkovho autorstva (Salva 1898: 300).

MOTTO

„Spievaj že si, spievaj,
spevavé stvorenie,
veď je spev najmilšie
tvoje potešenie!

Zaspievaj, až zhučia
hory, doly, polia,
kto zná, či ti zajtrá
spievať už dovoľia“ (Salva 1898: 3).

Zo začiatku 20. storočia je k dispozícii rad tlačových správ o prenasledovaní spevu, osobitne hymnickej piesne *Hej, Slováci!*, pod „čipkovskými názvami“ ako *Už ani spievať neslobodno*, *Už si ani zaspievať nesmieme*, prípadne s inou intertextovou alúziou na Čipkovu báseň zakomponovanou do textu správy. Z literárnych textov sa čipkovský fragment objavuje v hre Jozefa Gregora Tajovského *Blúznivci*¹⁹ či v *Kantáte* P. O. Hviezdoslava, známej aj pod názvom *Slovenská pieseň*.²⁰

V dotyku s Hviezdoslavovou *Kantátou*, písanou v roku 1913 ako literárna predloha hudobného diela „na pamiatku 40-ročného trvania Tatrana, slovenského speváckeho spolku v Liptovskom Sv. Mikuláši“, vynárajú sa postavy Karola a Miloša Ruppeldtovcov – nielen ako významných postáv organizovania slovenského zborového spevu, lež aj v súvislosti s vydávaním notovaného spevníka *Venček slovenských národných piesní*, ktorý by i sám dokázal predstaviť celú špecifickú dramatickosť existencie spevníkov národných piesní v spätosti s rozličnými konkrétnymi formami perzekúcie národného, hymnického spevu v dobovom kultúrnom, osobitne politicko-spoločenskom kontexte.

Pieseň Hej, Slováci! a spevník Venček slovenských národných piesní
Spevník Karola Ruppeldta (1840 – 1909) *Venček slovenských národných piesní*, „prvé vydanie spoločenského spevníka aj s nápevmi“ (Melicherčík 1944: 113), vyšiel roku 1874 a s desaťročným odstupom v druhom vydaní v roku 1884, v roku širokých slovanských pripomínaní 50. výročia zrodu Tomášikovej piesne *Hej, Slováci!*

19 „Farár: Už čo mne privalíte, azda s božou pomocou unesiem. Rád. Veď som slzil radosťou. Kedyže to človek počul – iba ako kaplán kedysi – štvorhlasne. (Spieva.) // Spievajte si, spievaj, spevavé stvorenia... / ktovie, či ti zajtra už spievať dovoľia... (Utrie si slzu.)“ (Tajovský 1974: 200).

20 Významotvorný odkaz na Čipkovu pieseň umiestnil Hviezdoslav v závere strofy o žiaľnom vyznievaní slovenskej piesne: „Hneď zase kvili ako slávik / za noci v krovine. / Čo jej je? [...] / i preto plače, vraj: / ,Kto zná, či ti zajtra už spievať dovoľia?“ (Hviezdoslav 1957: 373-374). Predchádzajúca strofa končí sa intertextovým prepojením s Tomášikovou piesňou: „Hej, pod Kriváňom, tam je krásny svet! ...“, nasledujúca veršom s odkazom na Matúškovu hymnickú pieseň: „Nebojme sa, bratia, veď sa ony stratia, Slováci ožijú!“ (Hviezdoslav 1957: 373-374). Báseň *Kantáta* zhudobnil Viliam Figuš Bystrý.

124 (Nábělková 2024: 150-151). Do dobových spoločenských napätí vstúpili jednotlivé piesne, spevník sám, autor a jeho rodina i tí, ktorí si ho zadovážovali – vystupoval aj ako „usvedčujúci predmet“ v študentských procesoch. Štvrté (opravené, upravené) vydanie *Venčeka slovenských národných piesní pre vyššie triedy ľudových škôl podľa troch vydaní Venčeka Karola Ruppeldta* vydal potom Miloš Ruppeldt (1881 až 1943), syn K. Ruppeldta, roku 1927 v novej spoločensko-politickej situácii (Nábělková 2024: 146).²¹ Úvodné slová M. Ruppeldta so zahrnutím úryvkov z úvodov otcových spevníčkov predstavujú stručné dejiny ruppeldtovských *Venčekov* – toto intertextové prepojenie ukazuje „spevníčkovú kontinuitu“ v modifikáciách zložitého času. Okrem iného sú tu aj odkazy na pieseň J. D. Čipku.

V úvode K. Ruppeldta k vydaniu z roku 1874 (a podobne k ďalším vydaniám) vystupujú Čipkove verše ako súčasť nabádania pestovať spev: „Bratia drahí Učitelia! Predne Vám a potom tej milej mladi našej, ktorú Vy vediete, uvil som, venujem a do rúk podávam ‚Venček‘ tento, želajúc Vám i sebe: by ste ním každý z Vás uவில் kolo sebe venček z živých kvietkov národa! Ty ale milá mládež moja! vraďuj sa s chuťou do venčeka toho, uč sa pilne spievať, spievaj rada a často piesne národa svojho! // Slovensky si spievaj: tak ťa dobrá mati / Ešte hen v kolíske učila spievať!“ (Ruppeldt M. 1927: 4).²²

Úvod M. Ruppeldta z vydania v roku 1927 uvádza okolnosti vzniku a existencie spevníčkov, odkazuje na zatvorenie Matice slovenskej a slovenských gymnázií, píše o konfiškovaní spevníčka z roku 1897 („žandári zhabali v našom rodičovskom dome celý náklad [...], len niekoľko výtiskov sa nám podarilo ukryť“, Ruppeldt M. 1927: 6) – spomína Čipkove verše: „Náklad zhabali boli, tuším, pre pieseň ‚Spievajže si, spievaj...‘ trebárs i celý svet spev tvoj zatracuje ... zaspievaj, až zhučia hory, doly, polia, kto zná, či ti zajtra už spievať dovoľia“. A jednako v III. vydaní už bolo málo tých národných piesní, len aby ‚Venček‘ vyšiel, a aby sa z neho spievalo. Teda znova vydávam tento starý, milý Venček. Veď nejeden z dnes žijúcich Slovákov sa ako dieťa z neho učil a povzbudzoval!“ (Ruppeldt M. 1927: 6).²³ *Spevníček* z roku 1897 vskutku obsahoval Čipkovu pieseň aj s poslednou strofou, pieseň *Hej, Slováci!* v ňom nebola. Vydanie M. Ruppeldta uvádza Tomášikovu hymnickú pieseň na prvom mieste (v spevníkoch z roku 1874 a 1884 bola druhá po básni/piesni *Prosha* od V. Podolského, čo bol pseudo-

21 Do chronológie vydaní M. Ruppeldt ako tretie zahrnul aj *Spevníček* K. Ruppeldta z roku 1897.

22 Prevzatými časťami otcových úvodov M. Ruppeldt zdôraznil, ako spevníčky prispievajú k poznaniu dejín pestovania spevu aj jazyka: „Bratia slovenskí učitelia, naša milá slovenská mládež, i celé slovenské obecnstvo iste s pohnutím prečítá prosté úvodné slová z prvých 3 vydaní žiackeho ‚Venčeka‘ Karola Ruppeldta. Neuverejňujem tieto slová len z pety k otcovi, národnému buditeľovi, ale že je v nich, okrem ukážok z vtedajšieho pravopisu, obsažený i kus histórie slovenskej kultúry, pestovania spevu“ (Ruppeldt M. 1927: 5).

23 V recenzii knižného výberu romantickej poézie Eva Fordinálová napísala: „Určite nás zarazí (i zamrzí) napríklad štvorveršie z básne Jonatana Dobroslava Čipku Slovenský spev: ‚Zaspievaj, až zhučia / hory, doly, polia: / kto zná, či ti zajtra / už spievať dovoľia!‘“ (Fordinálová 2002: 10).

nym Viliama Paulinyho-Tótha), obsahuje aj Čipkovu *Spievajže si, spievaj* so všetkými strofami.²⁴

Obsah i forma formulácií oboch Ruppeldtovcov nadobúdajú pri čítaní ešte iné zafarbenie, keď si uvedomíme, že z ich rodiny sa až traja synovia, Dušan, Igor a Miloš, v kežmarskom študentskom procese roku 1894 dostali do „kategórie študentov – vyhodencov“.²⁵ Navyše Dušan sa o dva roky neskôr zaradil aj do „kategórie“ tých, ktorí, perzekúciou a jej dôsledkami fyzicky i psychicky podľomiení, veľa ďalších rokov už neprežili: nadaný študent s filologickými záujmami univerzitu nedokončil, zomrel vlastnou rukou.²⁶

Podobne ako priblížil M. Ruppeldt osudy ruppeldtovských *Venčekov*, poukázal i Jozef Škultéty v 4. vydaní *Venca slovenských národných piesní* v roku 1919 na osudy svojho spevníka, jeho konfiškáciu a vedenie pravoty. Pri opise dramatickej situácie 3. vydania v roku 1914 „vyhadzované piesne“ aj pomenoval.²⁷

Vyhodení študenti

Vylučovanie slovenských študentov z uhorských škôl v druhej polovici 19. storočia za prejavy národného cítenia treba vidieť ako súčasť širšieho komplexu procesu pomaďarčujúcej homogenizácie štátu, na ktorého konci mala stáť absencia jazykovo vzdelanej národne zmýšľajúcej slovenskej inteligencie. Podobné, hoci menej dramatické dôsledky ako vylúčenie z konkrétnej školy alebo všetkých uhorských škôl malo aj *consilium abeundi* (zdomácnene písané aj *konzilium abeundi*, prípadne, v zodpovedajúcich kontextoch, aj len *konzilium* či len *abeundi*) – odporúčanie opustiť školu, ktoré sa však zväčša bralo ako prikaz. Odídenie zo školy „na základe vlastného rozhodnutia“ predsa nemalo na rozdiel od vylúčenia taký dosah na možnosť ďalej študovať na inej škole. Oboje však bezprostredne zasahovalo životy študentov, ich rodín a okolia, odrážalo sa v znížení počtu stu-

24 Úplnosť strof spomínam preto, že po roku 1918 (a tak je prevažne známa aj v súčasnosti) býva pieseň uverejňovaná už bez poslednej („anachronickej“) strofy. V úplnosti je aktuálne v hudobnej podobe dostupné – spolu s ďalšími piesňami patriacimi do „slovenského piesňového kánonu“ 19. a začiatku 20. storočia – jej štvorhlasné zhudobnenie Jánom Levoslavom Bellom. V roku 2023 Ensemble Momentum vydal CD *Slovenské štvorspevy pre mužský štvorhlas*. Vladimír Godár v rozhlasovej relácii Ján Levoslav Bella – Slovenské štvorspevy spomína aj Čipkovu pieseň <https://www.stvr.sk/radio/archiv/1292/2133924> (minutáž piesne od 39:10 min.).

25 Za organizovanie študentského spolku Kytka Dušana vylúčili zo všetkých uhorských škôl (gymnázium potom ukončil v chorvátskom Karlovaci a začal študovať na filozofickej fakulte v Záhrebe), Igor a Miloš museli opustiť Kežmarok, no mohli doštudovať inde v Uhorsku (Miloš na lýceu v Banskej Štiavnici). Ich mama Klementína Ruppeldtová s odstupom rokov o vyhodnených študentoch napísala: „Vyhodili ich preto, že sa po večeroch v študentskej izbe potajme vzdelávali vo svojej materskej reči slovenskej. Tajný spolok tedy! [...] bratov Dušanových z II. tr. Igora, z III. tr. Miloša obťažili consilium abeundi“ (Ruppeldtová 1926: 315).

26 D. Ruppeldta ako priateľa a radcu Janka Jesenského v otázkach poézie z kežmarských rokov približujú edičné poznámky vo vydaní Jesenského poézie: „Na rube niektorých sú poznámky Dušana Ruppeldta k jednotlivým básňam, ktoré dosvedčujú, že mladý Jesenský mal v mladšom Dušanovi Ruppeldtovi dobrého a na jeho vek značne vyspelého kritika v otázkach poetiky, štylistiky i pravopisu“ (Jesenský 1959). O jeho výnimočnom nadaní písal aj Ján Vladimír Ormis (Ormis 1937).

27 „teraz, v treťom vydaní nášho Venca, incriminovali ich dvanásť: Hej, Slováci (bývala tlačaná od roku 1838), Nitra, milá Nitra (tlačievaná od 1834-ho), Co z nás Slávů bude o sto roků, Bolo – bude, Nad Tatrou sa blýska, Neplač, že sa zloba rúti, Všetci sme Slovania, Svätý Martin, Naše nádeje, Vitaj nám, sloboda, Slovo (Janka Kráľa) a Kto zá pravdu hóri. [...] Teraz, v svobodnom Česko-slovenskom štáte, vychodí toto nové vydanie a v ňom sú opäť všetky piesne, ktoré za maďarských súdov už nesmeli byť tlačené“ (Škultéty 1919: 336).

126 dentov neskrývané sa hlásiacich k slovenskosti a vôbec študentov slovenského pôvodu na stredných (a následne na vysokých) školách, vnášalo do slovenského spoločenského života zastrašujúci efekt v širšom zábere. Ďalekosiahle dôsledky popri inom vidno potom aj v slovensko-českom vzťahu, v nerovnovážnej situácii pripravenosti na nový život po vzniku spoločného česko-slovenského štátu.

Všeobecne vážnu situáciu s osobitným zreteľom na literárny vývin uchopila Dana Hučková: „ak si však dnešný študent má lepšie uvedomiť ‚zákernosť‘ vtedajšej situácie, ja osobne by som dala dôraz na nerozvinutosť, resp. absenciu slovenského elementárneho a stredného školstva, pretože nemožnosť vzdelávania v národnom jazyku, v dôsledku taktiky uhorskej štátnej politiky pomaďarčovania, viedla k jazykovej nepripravenosti nových generácií – a teda aj k nepripravenosti na literárnu umeleckú tvorbu v jazyku vlastného národa [...]. V situácii, keď sa literatúra vnímala ako sebaopotvrdzovanie sa národa, ako dôklad jeho kultúrnej identity [...] to bol výrazne ohrozujúci činiteľ, ktorý vlastne vyriešil až vznik 1. Československej republiky v roku 1918“ (Hučková 2010: 390).

Od slovenských literátov máme nemálo vyjadrení dokladajúcich nevyhnutnosť vzdelávať sa vo vlastnom jazyku a kultúre samostatne, mimo inštitúcie školy, ako samoukovia. Na začiatku 20. storočia písal P. O. Hviezdoslav o osvojovaní si spisovnej slovenčiny v liste Albertovi Pražákovi: „Veď i tejto priučiť sa mi prišlo autodidakticky, bo sama škola ani jej mluvnice poznať mi nedožičila“ (citované podľa Šmatlák 1985: 139), podobne písala v roku 1900 Terézia Vansová Vilme Seidllovej-Sokolovej: „Životopisy šlechtných ľudí sú preto potrebné, že majú vplyv na samovýchovu. My nemáme škôl, musíme teda súkromnou cestou vzdelávať a zdokonaľovať sa“ (Seidlová-Sokolová 1936: 96). Z osemdesiatych rokov 19. storočia, charakterizovaných okrem iného práve zhustenými procesmi vylúčovania študentov zo škôl, pochádzajú slová Adolfa Petra Zátureckého: „Súkromné vzdelávanie mládeže, áno, na to sme odkázaní“ (Záturecký [Borovohájsky] 1885: 93/1). Slovenskí študenti uhorských škôl toho času sa v duchu štúrovských tradícií s cieľom samovzdelávania súkromne schádzali, čítali slovenské knihy, osobitne poéziu, cvičili sa v kultivovanej materinskej reči, vydávali rukopisné časopisy. Spolu spievali. Vstupovali do slovenského kultúrneho priestoru, posilňovali sa navzájom v národnom cítení – a boli za to prenasledovaní. Študentom, ktorým sa vylúčením zo škôl, kde študovali, zväčša zmenilo pôvodné životné smerovanie, prišlo potom tak ako ostatným predprevratovým národomcom i „nenárodovcom“ vstupovať do budovania republiky poznačeného dedičstvom predchádzajúceho času.

Kongres vyhodencov

V auguste 1928 sa v Martine konali veľké matičné slávnosti – jednou z udalostí ich bohatého dvojdnového programu späťého s 10. výročím Československej republiky bol Kongres vyhodencov. Správy o príprave tohto stretnutia s nezvyčajným názvom (spájajúcim expresívne vyznievajúce pomenovanie *vyhodenci* s napohľad nekompatibilným substantívom *kongres*) publikovali vopred viaceré periodiká – a informovali o ňom aj po jeho skončení. Oznámenie o konaní kongresu aj o ďalších plánovaných podujatiach uverejnil napríklad *Národný denník* 2. augusta 1928: „Po dobrom uvažení s p. riaditeľom J. Cablkom, dr. Milanom Ivankom, dr. Milošom Ruppeldtom, p. seniorom O. Škrovinom a p. dr. J. Vese-

lom usniesli sme sa usporiadať kongres vyhodencov v Turčianskom Sv. Martine v rámci tohoročných Matičných osláv, ktoré budú 18. – 19. augusta a zvečníme tam zároveň i desaťročnú pamiatku trvania republiky“ (Kolesár 1928: 2). Informovali súčasne o pláne účasti na podujatí Štátneho učiteľského ústavu v Lučenci s odhalením „pamätnej dosky vyhodencov toho ústavu“ (Kolesár 1928: 2). Martinské augustové stretnutie vylúčených študentov nebolo prvým, v porovnaní so situáciou pred rokom 1918 konalo sa však za diametrálne odlišných okolností – a pri nezabúdaní na všetko minulé venovalo sa aj rozličným dobovým témam a aktuálnym problémom.²⁸ Samostatne o ňom 22. augusta 1928 informovali *Národné noviny* v článku *Kongres vyhodencov z maďarských škôl*, širší záujem oň dokladá napríklad referovanie v článku *Martinské národné slávnosti v Národnej jednote* vychádzajúcej v Báčskom Petrovci.²⁹

Z predchádzajúcej epochy sa v danej súvislosti vynára „iniciačný text“ Jána Vesela uverejnený 30. júla 1910 v *Národných novinách* pod názvom *Po 25-ich rokoch!* Jeho výzva stretnúť sa, motivovaná výročím procesu so študentmi na bratislavskej evanjelickej teológii a lýceu v roku 1885, obsahovala aj pripomienku zomkynajúcej a obodrujúcej „mimoinkvizičnej náplne“ dní toho času: „Spytujem sa Vás, druhovia, touto cestou: či by nebolo na mieste, aby sme sa 25. októbra 1910 – po 25-ich rokoch – všetci vyhodenci [...], sišli na brehu Dunaja šieho, ktorého vlnami pred 25 rokmi – počas asi mesiac trvajúcej jalovej inkvizície – niesly a ozývaly sa s člnkov zvuky našich národných piesní, i ,tam na rumoch hradu devínskeho, kde hovorili sme si slová obodrujúce“ (Vesel 1910: 5). Textové fragmenty vo vnútorných úvodzovkách predstavujú literárny intertextový odkaz s apelom na predpokladané spoločné kultúrne pozadie slovenských študentov (napokon, rozvíjanie tejto spoločnej kultúrnej bázy a využívanie kánonu precedenčných slovenských literárnych textov, často zhudobnených, v spoločnom, spoločenskom živote bolo jedným, vlastne hlavným dôvodom ich prenasledova-

28 Jednou z tém bola aj otázka účasti „predprevratových a poprevratových Slovákov“ v spoločenskom živote. Existujú rozličné klasifikácie uhorskej spoločnosti a v nej postavenia Slovákov podľa hlásenia sa k národu a konania v jeho deklarovanom záujme. Vyhodení študenti v prevažnej väčšine patrili po celý čas do vzniku Československej republiky (i po ňom) k „národovcom“. Dušan Škvarna pri charakteristike danej kategórie reprodukuje z rozličných zdrojov aj alternatívne pomenovania ako uvedomelí Slováci, oddaní, horliví, otvorení Slováci a podobne. Do jeho osemčlennej kategorizácie sformovanej na základe štruktúry viacerých charakteristík patria: uhorskí patrioti, regionálni tradicionalisti, národovci, „tíchi“ – obozretní Slováci (Uhroslováci), Maďaro-Slováci, maďaróni, Novomaďari, inoetnická inteligencia (Škvarna 2015; tiež Škvarna 2007). K otázke typov osobných identít (premenlivých v čase) napríklad Kiss 2005; Halász 2007, 2011; k národnému entuziazmu Pichler (2009). Zánik uhorskej spoločnosti a vznik Československej republiky pre mnohých znamenal nielen otras z hľadiska osobnej identity, no aj mnohostranné tlaky novej situácie, do ktorej sa mali a usilovali uložiť. Dobový pohľad na predprevratovú situáciu s osudmi národovcov (aj reprodukciu uhorských zoznamov „nespolahlivých ľudí“) ponúkli osobitne Vavro Šrobár v knihe *Osvobodené Slovensko* (1928), Michal Slávik: *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918* (1945) a Štefan Osuský: *Služba národu I, II* (1938, 1947). O pôsobení a statuse predprevratových národovcov v situácii po roku 1918 bližšie Seglová 2018.

29 „Tu sa sišli tí, ktorí pre svoje presvedčenie boli z maďarských škôl vylúčení, aby zaujímali stanovisko k rôznym aktuálnym otázkam.“ Správa zachytáva aj niektoré konkrétne momenty z prednesených prejavov: „Rečníci konštatovali, že národného idealizmu, ktorý v minulosti mnohých slovenských pracovníkov pobádal k hrdinným činom, ubúda. V mládeži našej treba idealizmu prebúdzaf, lebo národ náš potrebuje obetavých pracovníkov“ (Martinské národné slávnosti 1928: 1-2).

128 nia). Obidva fragmenty odkazujú na českú báseň J. M. Hurbana *Žal*, uverejnenú v prvom zväzku almanachu *Nitra* v roku 1842.³⁰

Výzva J. Vesela našla pozitívnu odpoveď 26. októbra 1910 v bratislavskom stretnutí vyhodených študentov. O jeho priebehu a obsahu – s prednese- nou štatistikou miest, času a počtov študentov vylúčených z uhorských škôl („vo vyhadzovaní vynikajú hlavne ústavy evanjelické /Prešporok, Prešov, Kežmarok, Rim. Sobota, Štiavnica, Sarvaš/ [...] najviac bolo vylúčených z ústavov prešpor- ských /31/“) s plánom vydať „zborník vyhodencov“ zachytávajúci študentské osudy a napokon aj s oboznámením o založení „štipendia vyhodencov“ pre slovenskú študujúcu mládež – podrobne v článku *Vyhodenci* informovali *Prúdy* (Obzor mládeže. Vyhodenci [M.] 1910: 80-83).³¹

I. Počet vylúčených žiakov dľa ústavov a rokov.

Ústavy v	1887	1888	1889	1891	1892	1895	1896	1897	1898	1900	1902	1903	1905	1906	nesur- česný rok	Spolu
Štiavnica . . .	1								6		4				5	16
Prešporok . . .		3	4	1	8	15										31
Lučenci . . .				7												7
Baňskej Bystrici				1	1									4		6
Prešove . . .					7				1	7	1					16
Ostrihome . . .						2								1		3
Levoči . . .							11									11
Nitre . . .								2						1		3
Budapešti . . .								2								2
Kežmarku . . .									5							5
Rimavskej Soboty												6				6
Ružomberku . .													2			2
Viedni . . .														3		3
Sarvaši . . .														8		8
Modre . . .														2		2
Trnave . . .														1		1
Spolu	1	3	4	9	16	17	11	4	5	6	1	7	5	6	2	122

Mimo tohoto dostalo dľa približného poradia asi 29 žiakov konzilium abeundi.

Prúdy roč. II. č. 2.

Štatistika vylúčených študentov uverejnená v časopise *Prúdy* (1910, roč. 2, č. 2, s. 81).

30 Báseň *Žal* sa začína veršami: „U proudů valných Dunaje širého, / U žalné řeky Moravy zpěněné, / Ach tam na rumích hradu Děvínského, / Tam smutí srdce Slováků raněné.“ V životopise L. Štúra zachytáva J. M. Hurban „devínsku atmosféru“, ktorá sa s odstupom času vliala do jeho piesne: „Pochod na Devín bol hromadný. Srdce v hrudi všetkých bilo nepokojne, túžba, vreľý cit lásky k neznámej, ale z hĺbín dŕ- ctenej minulosti slovenského národa zaplavily celú bytnosť oduševnenej tejto mládeže slovenskej. Posvátna místa jsou, kamkoli kráčíš,“ ozývalo sa vo všetkých dušach slovo Kollárovo, a my skutočne sotva dýchali sme, aby sme i dychom neurazili sväté pamiatky tu pozostalé po otcach slávy a deja plných. Zo spoločnosti s uväzľým srdcom, cítili sme sa tu byť jako čarovným prútom preloženými do spoločnosti dávno zašlých duchov, ktorých srdce živé tľklo za veci pospolitité národa celého a jeho bytu na svete. Nevysloviteľné city prelievaly sa srdcami našimi a myseľ naša vznášala sa len v minulosti. Rozpomienka na tieto city, toto ho- rovanie ducha nadiktovala mi po siedmych rokoch tú sloku, od priateľov chválenú, z piesne mojej, U proudů valných Dunaje širého“ (Hurban 1881: 199). Hurbanovu báseň/pieseň obsahoval – a rozširoval – napríklad spevník Michala Chrástka *Veniec národních písní slovenských* (1862) či *Slovenský společenský spevník z národ- ních a prstonárodních písní* Augusta Horislava Krčméryho a Eugena Krčméryho (1871).

31 Na potrebu vydať „zborník vyhodencov“ upozornil znova po dvoch desaťročiach Ján Cablk v texte *Z borby slovenskej inteligencie v minulosti* (Cablík 1930: 2). Za jeho realizáciu možno považovať 2-diel- nu knihu Konštantína Čulena *Slovenské študentské tragédie* (1935). J. Cablík pomáhal K. Čulenovi s prípra- vou, osobitne pri rozsiahlej kapitole o bratislavskom procese na evanjelickej akadémii a evanjelickom lýceu, ktorého bol sám účastníkom. Prirodzene, kniha K. Čulena nie je jediným informačným zdrojom o študentských procesoch (tému približuje aj Július Botto v kapitole *Púšťanie krvi* v knihe *Slováci, vývin ich národného povedomia*; prvé vydanie dvoch dielov 1906, 1910, spolu 1923, 1971; novšie Daniš 2010), podáva však najširší a najpodrobnejší obraz, z ktorého vystupujú podrobnosti priebehu vyšetrovaní jednotlivých „inkvizícií“ (z dobových recenzií Ormisi 1935). (O osobnosti J. Cablíka, jeho dolnozemských koreňoch a slovenskom pôsobení Jančovic 2012).

Súhrnný pohľad v *Prúdoch* obsahoval aj jedno „osobné hodnotenie“: 129
 „Najväčšie zásluhy na poli vyhadzovania má uhorský minister kultu Ágoston Trefort; počas jeho ministerstva v rokoch 1881, 1882, 1885, 1886 a 1887 bolo vylúčených spolu 57 žiakov, teda skoro polovica všetkých vyhodencov“ (Obzor mládeže. Vyhodenci [M.] 1910: 82).

Jozef Podhradský: Augustus Ágošton Trefort, kultusminister z Budína

Postavu ministra kultúry a výučby Augustína Treforta, za ktorého ministrovania boli dramaticky obmedzené možnosti štúdia „jednotlivých“ vylúčených študentov, no aj zatvorené slovenské gymnáziá,³² stretávame u J. Podhradského v *Úryvku z Tragédie Tatry. V nebi* (1896). Na scénu vstupuje trojnásobným klopaním na nebeskú bránu, kde sa svätému Petrovi (i čitateľom) predstavuje ako „Augustus Ágošton Trefort, kultusminister z Budína“. Pravda, jeho existencia a neblahé pôsobenie boli už v texte naznačené, keď bezprostredne pred ním prihlásil sa pri nebeskej bráne „vyhodený študent slovenský“. Podľa vykreslenia možno postavu študenta spájať s literárnou postavou Kolomana zo smutnohry *Vyhodený študent pri skale* (1888), no aj s jej reálnym predobrazom, študentom Kolomanom Kostolným, ktorý patril k tým, čo museli v roku 1885 opustiť bratislavskú teologickú akadémiu. Čoskoro nato vzal si v Prahe život. Vyhodený študent i minister Trefort klopú na nebeskú bránu:

„[...] Klopanie na bránu.)

Sv. Peter. Kto si?

Hlas. Vyhodený študent slovenský. Otvor dvere!

Sv. Peter (mlčí).

(Klopanie na bránu.)

Sv. Peter. Kto si?

Hlas. Vyhodený študent slovenský. Otvor dvere!

Sv. Peter (mlčí).

(Klopanie na bránu.)

Sv. Peter. Kto si?

Hlas. Vyhodený študent slovenský. Otvor dvere!

Sv. Peter. Ingredere!

(Študent vstúpi v bielej plachte, na prsiach krvavá rana, revolver v ruke.)

Študent. Na Hradčanoch, v Prahe Zlatej,

Revolverom zbrane kľatej

Vystrelil som dušičku si z tela,

By ku Tvorcu zaletela

Spoveď složiť v Jeho ruky.

32 O Trefortovom postoji k revúckemu gymnáziu vypovedá napríklad jeho výzva z apríla 1874 evanjelickému superintendentovi Czékusovi, aby „bez meškania osobne vzal pod všestranné vyšetrovanie celý vnútorný život, pôsobenie, smer ducha veľkorevúckeho gymnázia a podal mu o tom správu, ako i o úradnom pôsobení jednotlivých profesorov, o smere, ktorého sa držia pri prednášaní jednotlivých predmetov, o užívaných knihách alebo rukopisoch, o žiackych spolkoch, ak také jestvujú, o duchu, aký panuje medzi žiactvom, o spojeniach, ktoré profesori a žiaci okrem školy udržujú, o vplyve, aký majú profesori na mesto, okolie a vôbec navonok“ (Botto Július 1971: 255).

Že zahorel som k národnej rodine,
Za to i rodinky, i Treforta muky,
I rodných bratov nízke, podlé kľuky
Smrteľnému znosiť neľžá!

Sv. Peter. Pred trónom Tvorca.

Vylej bóle srdca...

(Klopanie na bránu.)

Sv. Peter. Kto si?

Hlas. Augustus Ágošton Trefort, Kultusminister z Budína. Otvor dvere!

Sv. Peter (mlčí).

Študent (odchodiac zastane). (Klopanie na bránu.)“ (Podhradský 1896: 616).³³

Postavy Treforta a vyhodeného študenta sú v predstavenej nebeskej galérii postáv slovenskej histórie a dobovej súčasnosti navzájom úzko späté, vykreslenie ich „nebeského spolubytia“ v očakávaní posledného súdu vyznieva zmierlivo – hĺbku nešťastia to však nezakrýva, naopak. Študent ich oboch vníma ako vinných. Sám sa cíti vinným za to, že tlak osudu neunesol a samovraždou spôsobil ďalšie žiale. Postavu Treforta, ktorého „svedomie na zemi drichmalo“, no pri existenciálnom otrase uvidel a pochopil, na čom sa podieľal a čo spôsobil, J. Podhradský ponúka v silných obrazoch, dotýkajúcich sa škôl i (širšie interpretovateľnej) slovenskej hudby, spevu: „Dusí sa Tatra! Vidz ju, vidz! / Môj to čin. / Školy plúca sú národa [...] Po veselých Tatrách s Tiszom / Nedožvolil muziky som, / Nie života živým. / Nemotu naložil národným tam strunám“ (Podhradský 1896: 618). S vedomím, že „čiernym som im nebo vláknom zapavúčil“ (Podhradský 1896: 619), chce pred božím trónom prosiť – Podhradského naliehavou dikciou – o „ešte jedno“ (jasné, krásne, čisté...) „slnce nad Kriváňom!“:

„Zaveďte ma pred Boží trón,
Kľaknem pred Večnosti Pánom,
Že by hneď a hneď – hneď, hneď, hneď
Postavil On
Jedno ešte slnce nad Kriváňom,
Jasné, krásne, zlaté, čisté, belunké, žeravé,
Čo by osvietilo Tatry tmavé – a
Popilo vzdychy millionov.
V mojej ministerskej moci
Obliekol som ich do noci“ (Podhradský 1896: 706).

33 V druhom zväzku *Tragédie Tatry* (2012) napokon postava s Kolomanovým osudom priebežne vystupuje pod jeho „civilným menom“. Časť *Medzihra I* (korešpondujúca s knižným *Vyhodený študent pri skale* z roku 1888) je celá nazvaná *M. Koloman Kostolný*, osobnú konkretizáciu vidíme aj v časti *Medzihra II* (korešpondujúcej s *Úryvkom z Tragédie Tatier. V nebi*, publikovaným roku 1896): „SV. PETER. Kto si? / HLAS ZVONKU. Miloslav Koloman Kostolný zo Svätého Mikuláša, vyhodený študent slovenský. Otvor dvere.“ Vyhodený študent tak aj na vyzvanie sv. Petra vstupuje: „KOLOMAN KOSTOLNÝ (vstúpi v bielej plachte, na prsiach krvavá rana, revolver v ruke)“ (Podhradský 2012: 349). Koloman Kostolný vystupuje aj v ďalších výjavoch drámy.

Lexikálna digresia: vyhodeneč

Je dôležité aspoň krátko pristaviť sa pri samom slove *vyhodeneč*, dobovo frekventovanom v tematizovaní danej témy. Neprekvapí, že v Slovenskom národnom korpuse s novšími textami ho nenájde. Z výkladových slovníkov je zachytený v *Slovníku slovenského jazyka*, ktorý ho spracúva ako zriedkavé expresívne pomenovanie a ponúka „všeobecnú“ definíciu, ktorá predstavuje jeho realizačnú potenciu – pod ňu sa zmestí aj fungovanie slova v sledovaných súvislostiach: *vyhodeneč*, kto bol odniekiaľ vyhodенý (doklady žiadne neuvádza, no odkazuje na dielo S. H. Vajanského a T. Vansovej). V textovom využití slova možno uvažovať o lexikalizácii (lexikálnej stabilizácii) konkretizovaného významu s výkladom „študent, ktorý bol za svoje slovenské národné presvedčenie a s ním súvisiace aktivity vylúčený zo štúdia na uhorskej škole“. Zo slovotvorného hľadiska možno slovo vnímať ako univerbát – slovo, ktoré vzniklo na báze dvojslovného spojenia *vyhodенý študent* alebo ako derivát slovesa *vyhodiť* patriaci k názvom výsledkov činnosti (Furdík 2004: 73; Vužňáková 2006: 19), podobne ako napríklad bežnejšie slová *vyvoleneč* či *oslávenec*. V obidvoch prípadoch je istá miera slovotvorne podmienenej expresivity prirodzená (expresívnosť/hovorovosť univerbátov aj expresívnosť podmienená malou produktívnosťou daného slovotvorného typu), osobitne v súhre so slovesom *vyhodiť*, ktoré v kontexte „vyhodenia niekoho zo školy“ istú expresivitu už samo nesie. Ukáže sa to zreteľne, ak sloveso *vyhodiť* porovnáme so slovesom *vylúčiť*, s ktorým – ako neutrálnym – v textoch neraz alternuje.

Popri spojeniach *vyhodení študenti*, *vylúčení študenti* stretávame v dobovej komunikácii aj ďalšie vyjadrenia: *vytvorení študenti*, *vypovedaní študenti*, *odstránení študenti* aj *exkomunikovaní študenti*. Zvlášť znejúce potenciálne substantíva *vytvoreneč*, *vypovedaneč* či *odstráneč* sa v našom kontexte neobjavili. Pomenovanie *vylúčenec* sa zrejme sporadicky používalo, novšie je doložené napríklad v súvislosti s dolnozemskejším Jánom Svätoplukom Mičátkom, ďalším „vyhodenečom“ v bratislavskom procese v roku 1885: „Tieto slová Jána Mičátka padli do úrodnej pôdy: zo všetkých jeho siedmich detí ani jedno nenarušilo otcov závet. Ani Ján Svätopluk, vylúčenec z prešovských škôl a potom evanjelický kňaz v Amerike; ani Vladimír, učiteľ v Kysáči, dopisovateľ veľkého počtu časopisov a plodný prekladateľ diel južnoslovanských literatúr“ (Valihora 2006: 110).³⁴

Možno sa domnievať, že jedným z dôvodov rozšírenia slovesa *vyhodiť* (spojenia *vyhodení študenti*, substantivizovaného prídastia – univerbátu *vyhodeneč* aj substantíva *vyhodenci*) bolo to, že sa neprekryvalo s oficiálnymi slovesnými pomenovaniami *vylúčiť*, *odstrániť*, využívanými v diferencujúcej funkcii, či ďalšími zo spomenutého slovesného spektra.³⁵ Substantívum *vyhodenci* pritom mohlo slúžiť (a zrejme zväčša aj slúžilo) ako zastrešujúce spoločné pomenovanie pre všetkých, čo boli vylúčení, vytvorení, odstránení, vypovedaní, čokoľvek dané označenia v konkrétnom prípade znamenali.

34 J. Valihora použil vo svojom texte slovo *vylúčenec*, treba však poznamenať, že namiesto „prešovských škôl“ očakávali by sme v texte bratislavskú – „prešporskú“ teologickú akadémiu.

35 Bolo by zaujímavé i vhodné porovnať pomenovania používané v slovenčine s oficiálnymi dobovými maďarskými ekvivalentmi.

132 Otázka je, do akej miery pri používaní slova *vyhodenci* jeho expresívnosť vnímali (a chceli vnímať) tí, koho pomenúvalo – ako ho oni sami vnímali napríklad aj v spojení *kongres vyhodencov*. Vo vzťahu k použitiu slova *kongres* v danom spojení dá sa, myslím, predpokladať, že klasické vzdelanie so znalosťou latinčiny mohli sa premietiť do bezproblémového použitia pri vnímaní jeho významu ako ,organizovaného, oficiálneho stretnutia‘ so zámerom zdôrazniť vážnosť podujatia – na rozdiel od nejakého neformálneho stretnutia, ako by, povedzme, mohlo vyznievať spojenie *stretnutie vyhodencov*. Zdá sa, že ak aj u samých *vyhodencov* istá miera expresivity sebaapomenovania bola zotretá, v širšej komunikácii sa mohla aktualizovať a prípadne viesť k voľbe alternatívneho neutrálnejšieho pomenovania. Naznačovala by to napríklad koexistencia spojení *štipendium vyhodенých študentov* a *štipendium vyhodencov* – s oboma sa možno stretnúť v dobovej tlači. Napokon už aj na samom kongrese vyhodencov sa v rezolúcii adresovanej verejnosti objavilo spojenie *zjazd vyhodенých študentov*, obchádzajúce obe slová – *kongres* aj *vyhodенec* (Kongres vyhodencov z maďarských škôl 1928: 4). Akokoľvek, textové doklady ukazujú, že mimo „spoločenstva vyhodencov“ sa substantívum *vyhodenci* vnímalo ako príznakové, či už ako nezvyčajné, okazionálne, expresívne, či, v inom pohľade, citátové a uvádzalo sa zväčša v úvodzovkách. Tak napríklad Ján Vladimír Ormis v recenzii knihy Konštantína Čulena *Slovenské študentské tragédie* systematicky dáva substantívum *vyhodенec* do úvodzoviek: „Dielo podáva viac než len históriu ,vyhodencov‘, totiž študentov, ktorí boli priamo vylúčení, alebo aspoň dostali consilium abeundi, a zároveň podáva menej než históriu prenasledovaní slovenských študentov vôbec [...] Z neho sa čitateľ nedozvie, že Morhista Ján Filipča, ,vyhodенec‘, bol synom otca – ,vyhodенca‘ (Ján Filipča st. vylúčený bol r. 1882 z prešovskej preparandie). Dve generácie vylúčených, je to asi jediný prípad v dlhom rade ,vyhodencov“ (Ormis 1935: 316).³⁶

Výzva J. Vesela z roku 1910 stretnúť sa po dvadsiatich piatich rokoch, adresovaná do vlastných radov, obsahovala okrem pomenovania *vyhodenci* písaného bez úvodzoviek („či by nebolo na mieste, aby sme sa 25. októbra 1910 – po 25-ich rokoch – všetci vyhodenci [...], sišli na brehu Dunaja širého“) aj slovo *spoluvyhodенec*, ktorým označil lyceistu Vladimíra Kutlíka, syna advokáta Vendelína Kutlíka a jeho manželky Boženy (dcéry Michala Miloslava Hodžu), ktorí boli v bratislavskom procese všetci účastní: „Toľko ale už teraz podotýkam, že schôdzka naša bola by ako družica bez party, keby – spolu s naším spoluvyhodенcom Vladkom – nebola tam naším hosťom i ostatná vzácna nám rodina Kut-

36 J. V. Ormis ďalej píše: „Človek, navyknutý na dnešné naše pomery, zrovna žasne, keď sa podrobne dozvie, pre aké malicherné príčiny trpeli celé desiatky slovenských študentov. Boly to nielen ,tajné spolky‘, pre ktoré ich vylučovali, ale i pre slovenský podpis mena na spoločnej fotografii, pre úmysel obnoviť zaniklý spolok a vymôcť si prístup do zavretej slovenskej knižnice, pre prispievanie nevinnými článkami do slovenských novín, pre slovenské čítanie atď. Slovenskí ,vyhodenci‘ a všetci prenasledovaní študenti boli skutoční martýri, v najplnšom smysle slova“ (Ormis 1935: 316).

líkovská, v ktorej kruhu a pod ktorej krýdlami sme v tých časoch toľko milých, príjemných chvíľ zažili“ (Vesel 1910: 5).³⁷

„Panslavismus“ v Prešporku

Študentským „panslavistickým“ procesom bola v dobovej uhorskej tlači, na slovenskej strane osobitne v *Národných novinách*, kontinuálne venovaná značná pozornosť. Bratislavský/prešporský proces z jesene 1885 môže byť exemplárnym prípadom nielen preto, že šlo o najväčší počet študentov, ktorých „inkvizícia“ súčasne postihla, ale i vzhľadom na pieseň *Hej, Slováci!* a ruppeldtovský *Venček* ako podnet na obviňovanie študentov, na rozsah i žánrové podoby informovania v dobovej tlači aj na explicitné usúvzťažnenie reálnych udalostí a literárneho stvárnenia v diele J. Podhradského.

Predchádzajúci rok 1884 bol z hľadiska „príprav zázemia obvinení a procesov“ plodný. V roku 1884 sa konali veľké tomášikovské oslavy s výrazným aktualizovaním jeho hymnickej piesne – pri ich (slobodnejšej) pražskej časti sa angažoval pražský spolok Detvan a osobitne „lučenský vyhodeneč“ Pavol Socháň, ktorý menom spolku aj požiadal S. Tomášika o opis zrodu jeho piesne (Nábělková 2024: 122).³⁸ V roku 1884 vyšlo aj druhé vydanie *Venčeka* K. Ruppeldta. Pravda, hoci spev národných piesní hral v celom procese významnú úlohu, vyšetrovanie a obvinenie z panslavizmu hľadalo aj ďalšie zámienky, medzi ktorými rozhodujúcu úlohu napokon zohralo „odhalenie existencie“ tajného spolku Salaš. Z materiálov rozličného druhu, zápisník priebehu a výsledkov vyšetrovania aj novinových článkov „prediera sa na povrch hľadačské úsilie inkvizítorov pri nachádzaní argumentov na zdôvodnenie drastického ortieľa nad študentmi“ (Takáč 1995: 88). Výsledkom procesu, na ktorého začiatku stálo obvinenie, že

37 Po rozhodnutí o vylúčení bratislavských študentov z teologickej akadémie a lýcea uverejnil S. H. Vajanský v *Národných novinách* v rubrike Besednica 3. novembra 1885 text pod názvom *Jako mučiča naše deti* venovaný osudu 16-ročného Vladimíra Kutlíka (Vajanský 1885a: 23). Udalosť roku 1885 priniesli profesijné aj celkové osobné prenasledovanie Vendelína Kutlíka (pri obvineniach z panslavizmu na disciplinárnom konaní v januári 1886 vyčítalo sa mu aj to, že držal doma na sklade *Venček* s nevlasateneckými a poburujúcimi pesničkami). V čase zvolávania vyhodnených študentov v roku 1910 už nežil. V súvislosti s obrazom Devína, navodeným J. Veselom v opore o Hurbanovu báseň, možno spomenúť aj Kutlíkov intertextovo nasýtený lyrizovaný opis študentského výletu na Devín zo šesťdesiatych rokov (Kutlík 1863). Vydávanie diela J. Podhradského v súčasnosti sprítomnilo aj inú významnú postavu kutlíkovského rodu s dolnozemskými koreňmi i pôsobením – výtvarníka Cyrila Kutlíka (synovca Vendelína Kutlíka), keď sa do výtvarného stvárnenia knihy *Slnko nevie, a vedieť chce človek* (1999) premietol jeho obraz *Prívidenie – Mie visioni* (Prízrak – Moje vízie) z roku 1895.

38 Stať Miloša Kovačka venovaná P. Socháňovi končí sa pražskými oslavami, kde významnú úlohu hrali aj slovenskí študenti – vyhodenci: „pražský Detvan pozdravil pri päťdesiatom výročí hymnickú pieseň Sama Tomášika *Hej, Slované – Hej, Slováci*. [...] Slovenskí študenti, ktorí sa „zapriahli“ do Tomášikovo koča, stali sa iniciátormi nezabudnuteľných ovácií, ktorých sa dostalo na pražskej pôde Slovákovi Samovi Tomášikovi. *Hej Slované*, ešte naše slovanská reč žije mohutne v Prahe zaznelo zásluhou Pavla Socháňa, slovenského, z Lučenca exkomunikovaného študenta. Prispelo k novej známosti piesne v celom Slovanstve – i v celej Európe“ (Kovačka 2010: 122). Pre študentov uhorských škôl predstavovali vzťahy s pražským Detvanom značné nebezpečenstvo, ako o tom napríklad podal vo svojich životopisných zápiskoch svedectvo J. Vesel: „v Banskej Bystrici nemohol som svoje gymnasiálne štúdiá zakončiť. Keď chodil som totižto do siedmej triedy, v Prahe študujúca slovenská mládež založila si spolok Detvan a niektorí moji priatelia požiadali ma listovne o sbieranie a doposielanie im slovenských kníh pre knižnicu mladého spolku. Viacej takýchto listov – pretože boli z Prahy! – mi na gymnasiume zhabali a vidiac v zbieraní slovenských kníh a v dopisovaní s členmi slovenského spolku vlastizradný skutok – dali mi koncom školského roku consilium abeundi“ (Takáč 1995: 85–86).

134 v Iritzerovskom hostinci 3. októbra 1885 pod zámienkou narodenín pani Kutlíkovej „držali popredku dohovorené tajné panslavské shromaždenie“,“³⁹ bolo šestnásť vyhodencov: sedem z evanjelickej teologickej akadémie (Bohuslav Hurban, Štefán Roháček, Ján Vesel, Ludvik Kuchta, Koloman Kostolný, Ján Mičátek, Žigmund Križan) a deväť z evanjelického lýcea (Vladimír Kutlík, Ján Valášek, Ján Cablk, Gustáv Novomestský, Pavel Baltík, Samuel Valášek, Štefan Beblavý, Ladislav Jurkovič, Adam Slávik-Kubič). „Theologi“ B. Hurban, Š. Roháček a J. Vesel „dokázali sa byť pôvodcami, vodcami a zvodcami“ a boli vylúčení zo všetkých krajiných učebných ústavov.

Národné noviny na základe cirkevného periodika *Egyházi és iskola* informovali o priebehu a výsledkoch vyšetrovania študentov obvinených z „panslavských pletí“ v článku „Panslavismus“ v *Prešporku*.⁴⁰ Z rozsiahleho opisu možno v sledovanej piesňovej súvislosti vybrať formulácie o tom, čo sa vo vyšetrovaní pri konfrontácii teológov a lyceistov v krížových výsluchoch ukázalo. Vyšlo najavo: „a) že jeden theolog predplatil na slovenskú knižku, deponovanú vo viac exemplároch u istého advokáta V. Kutlíka, vládou zakázanú pre všetky krajiné školy, to jest na ‚Venček‘, b) že pani Kutlíková popredku upozorňovala obžalovaných, aby na zábave nespievali piesne politického náteru; c) že napriek tomu spievali také ‚Nitra milá, Nitra‘, ba istý lyceista spustil i ‚Hej Slováci!‘, ktorá je i dľa jích vlastného soznania všeobecnou slovanskou piesňou“ („Panslavismus“ v *Prešporku* 1885: 2). Potom ešte vysvitlo, že „na ‚Venček‘ piesni predplatilo sa jich i viac“. No až „odhalenie tajného študentského panslavského spolku“ Salaš prinieslo hľadaný zásadný zvrat a zohralo rozhodujúcu úlohu vo vynesení ortieľa nad mladými životmi („Panslavismus“ v *Prešporku* 1885: 2).

V roku 1884 boli pri jubileu piesne v *Národných novinách* uverejnené dva úvodníky s názvom *Hej, Slováci!* Bol to aj vtedy čas plný nepokoja i odhodlania, pri slávnostnej atmosfére vďaka sa texty s citátmi v intertextovom prepojení napájali Tomášikovými slovami. Aj v roku 1885 po skončení bratislavského procesu vyšiel redakčný úvodník „*Hej, Slováci!*“, jeho autorom bol pravdepodobne S. H. Vajanský. Udalosti, v ktorých sa mladým ľuďom kládlo za vinu spievanie hymnickej piesne (napokon aj čítanie *Národných novín* patrilo k previneniam), noviny rámcovali zase len ňou. V intertextovo nasýtenom úvodníku sa znova objavujú verše J. D. Čípku.

39 V článku v *Národných novinách* boli citované formulácie: „súdiac podľa názvu toho shromaždenia – salaš – a mien úradníkov účinkovavších na ňom – bača, honelník, kántor a chvost – bolo rázu spolkového, neuspokojili sa s tým, že dokázali lásku a vernosť k slovenskej reči, literatúre a národnosti, ale prestúpia potrebné hranice, v spevoch a rečiach demonštrovali aj proti maďarskej vlasti, národu a štátu“ (Prešporské výroky a dôvody 1885: 1).

40 Možno len koincidenčné stvárnenie, možno intertextové prepojenie ukazuje sa v druhom diele *Tragédie Tatry* v replikách výjavu „v kaštieli Tuhuta, zemského pána“ na „familiárnej porade o proslave milénia národnosti maďarskej“: (Poštár donesie list.) / TUHUT (prečítajúc). Bratia! Vlastenci! / Nová hrôza! / VŠETCI. Panslavizmus! / TUHUT. A to v Prešporku! Hétszáz teremtette!... / Dôstojnosť pán Vákfi píše tu, / že lýceum panslavov je plné, / jak šlosberg ploštic. Schôdzky vraj držia / a čítajú kalendár panslavský!“ (Podhradský 2012: 110). Prepojenie s reálnymi udalosťami vidíme aj v názvoch niektorých výjavov, ich obsahu i v postavách ako Koloman Kostolný či Bohuslav Hurbanovič (*Študentský Štedrý večer* v *Prešporku*; *Inkvizičia*; *Súd v noci* v *Prešporku* a iné). Nejde o žiadne prvoplánové preroprávanie udalostí, ale o ich autonómne podanie so znásobenou silou pri využití básnickej licencie.

„Hej, Slováci!‘

Úradný pohon už utíchnuť. [...] Nuž teda čo je pravda? Slovenská mládež zabavila sa a zaspievala si peknú národnú pieseň ‚Hej Slováci!‘ To je ten panslavizmus! Dobré, tu sme a takých, čo tak cítime, čo tak konáme, čo tak našu mládež učíme, takých nás je mnoho, mnoho! Keďže to je vina slovenskej mládeže – nuž vo tri vrhy zdar ti, mládež naša!! Mládež slovenská, ktorá takéto viny na sebe nesie, taká mládež vysoko rastie v očiach našich, taká mládež je nášmu srdcu milá [...] V bôlnom naladení pripomíname si slová piesne: ‚Ktovie, či ti zajtra už spievať dovolia!‘ Nuž mládež pre slovenský spev vyhadzujú zo škôl. Ale spievať dovolíme si my. My hrozieb sa neľakáme a s nami neľaká sa jich ani naša mládež. Čím väčší budú zúriť naši vrahovia, tým hlučnejšie budeme si spievať my: // Hej, Slováci! ešte naša slovenská reč žije, / dokiaľ naše verné srdce za náš národ bije: / žije, žije duch slovenský, bude žiť na veky, / hrom a peklo, márne vaše proti nám sú vzteky!“ („Hej, Slováci!“ 1885: 1).

Apelatívno-propriálna digresia: salaš

V dobových textoch týkajúcich sa vyšetrovania roku 1885 vystupuje pomenovanie študentského „tajného spolku“ v apelatívnej aj v propriálnej podobe ako všeobecné podstatné meno *salaš* aj ako vlastné meno *Salaš*. Daný fakt nás privádza k viacerým zaujímavým skutočnostiam (odhliadneme pritom od možnosti, že by sa do variantnosti premietala istá dobová pravopisná neustálenosť, napokon, názvy „tajných spolkov“ ako Kytka, Žiara, Mor ho, Zora a aj Salaš⁴¹ sa bežne písali veľkým písmenom). Ide o to, že sa v daných súvislostiach stretávame s pomenovaním dobovej spoločenskej hry – toto poznanie prispieva k širšiemu obrazu spoločenského života daného času. Takýto význam slova *salaš* slovenské slovníky nezachytávajú a ani veľa informácií o danej spoločenskej hre bežne dostupných nie je. Ukazuje sa však, že šlo o rozšírenú hru študentských „stolových spoločností“. V článku *Panslávské pikle v Prešporku*, ktorým sa postavil proti prenasledovaniu študentov za údajný panslavizmus, písal o tom vtedy mladý advokát Miloš Štefanovič:⁴²

„po údere, ktorý jich potkal, s veľkým citom stisnul som im ruky a potešoval som jich, aby napriek tomu úderu nepovažovali sa za ztratených pre svoju rodinu, národnosť a vlasť [...]. A urobil som to preto, lebo ten údajný tajný spolok, ktorého meno je ‚salaš‘ a účasť v ktorom je hlavnou vinou vyhodenej, nie je iným, ako pijáckou, zabávajúcou sa spoločnosťou. Bol som za svojho študentstva i sám neraz jej ‚bačom‘, ‚honorárnikom‘, ‚kantorom‘ a ‚chvostom‘, správnejšie ‚belkom‘, a viem, že jedinou vinou tejto spoločnosti je, že kde-tu viac zabáva sa, než náleží. I zhrozil som sa nad chladnokrevnou nemilosrdnosťou, ktorou táto zábava, protizákonná najviac pre lyceistov, ktorí za to iste majú byť disciplinárne potrestaní, bola preeskamotovaná na spolok politicky nebezpečný a pod tou záminkou študenti, umní, hodní, pilní i dľa soznania professorského sboru, dopatrovaní ako biľagovaní tuláci“ (Štefanovič 1885a).

41 Študentský spolok Salaš existoval na sklonku 19. storočia v Kluži.

42 O pôsobení M. Štefanoviča v oblasti organizovania spolupráce uhorských nemadarských národností, v uhorských súdnych procesoch aj vo sfére rozvíjania slovenského finančníctva s jeho veľkým významom pre rozvoj slovenskej spoločnosti Holec 1999, 2000; Krajčovič 1999; Pichler 2009.

M. Štefanovič sa v danom texte (a jeho maďarskej mutácii, Štefanovič 1885b) dotkol aj spevu Tomášikovej piesne: „Netajili sme, že spievali sme pieseň ,Hej Slováci‘, [...] budeme ju spievať i budúce tam a vtedy, kde a kedy sa nám zachce, práve tak, ako spievali sme ju dosiaľ od svojho detinstva svobodne v priátnych kruhoch a verejných spoločnosťach“ (Štefanovič 1885a).⁴³

Ján Vesel: „Zvíťazili!“

Medzi textami *Národných novín* podávajúcimi v rozličnej forme informácie aj formulácie postojov k prešporskému procesu zaujíma osobitné miesto text „Zvíťazili!“ (*Z prešporského súdu*) publikovaný v dvoch častiach (7. a 10. novembra 1885) v rubrike Besednica.⁴⁴ Podpísaný je J. V. – z iniciál a obsahu textu vyplýva, že autorom je Ján Vesel.⁴⁵ Text popri reportážno-úvahových častiach obsahuje aj útržky z vypočúvaní, napríklad jedna časť sa týka Tomášikovej piesne (J. Vesel odpovedá na otázky „inkvizítora“):

„Inq.: Znáte vy tú pieseň Hej Slováci?“

J. V.: „Znám.“

Inq.: „A spievate ju?“

J. V.: „Nie.“

Inq.: „Je to snáď politická pieseň?“

J. V.: „To práve nie; je to čisto národnia slovenská pieseň.“

Inq.: „A zatracujete vy tú pieseň?“

J. V.: „Ani najmenej. Ja úplne súhlasím s tým, čo je v tejto piesni povedano, ponevác nevidím v nej nič protivlasteneckého alebo panslavského.“

Inq.: „A prečo ju teda nespievate?“

43 (Ne)existencie tajného spolku Salaš sa v ironickom ladení dotkol aj Vajanský: „Ani jedno jediné faktum nedokázalo sa, ktoré by rozumným spôsobom mohlo byť odsúdené takým zničujúcim výrokom. O siedmich theologoch hovorí sa, že postavili sa pod vplyv pravotára Vendelína Kutlíka a dňa 3. októbra sišli sa, a súdca po výrazoch ,bača‘, ,honníkní‘, ,kántor‘ a ,chvost‘ ako i po mene ,Salaš‘, táto schôdzka ,mala ráz spolkový‘. Nuž teda i sám sbor nemôže tvrdiť, žeby títo theologovia boli mali spolok; to nedokázalo sa. Lebo čo znamená neurčitý výraz: ,ráz spolkový‘? Nič iné, než, že svätá inkvizícia chcela theologom dokázať, že majú sriadený spolok, to sa ale nepodarilo, lebo oni žiadneho spolku nemali. [...] Že spevom demonštrovali. Akým spevom? Že vraj ,Ja som bača veľmi starý‘. Nuž čujme, ako ide ďalej: ,nedožijem do jari, nebudú mi kukučky kukat‘, na tom mojom košári! Hej dñi daj dom!‘ Kde je tu demonštrácia proti štátu? Snáď v tom ,dñi daj dom‘ sa skrýva?“ (Vajanský 1885b).

44 K otázke besednice ako krátkeho prozaického žánru na pomedzí publicistiky a literatúry a aj ako samostatnej rubriky vo viacerých periodikách (Hučková 2014: 273–279). Z lingvistikého hľadiska, konkrétne z hľadiska jazykového manažmentu týkajúceho sa dobového budovania slovenskej slovnej zásoby, je osobitne zaujímavé zachytenie vzniku pomenovania besednica s datovaním do roku 1862, keď zvíťazila v ankete *Pešťbudínskych vedomostí* o nájdenie pôvodného slovenského slova ako náhrady za francúzske slovo *feuilleton*. Texty súvisiace s bratislavským procesom uverejnené v rubrike Besednica *Národných novín* dokladajú celkovú obsahovú i formálnu rozmanitosť besednice, pričom aj na ne sa rámcovo vzťahuje jedna z jej charakteristík – príslušnosť k beletrizovaným novinárskym žánrom, v ktorých dominuje emocionálno-zobrazovací spôsob stvárnenia publicistického prejavu, s obrazným spôsobom podania (Hučková 2014: 275).

45 Na jednom mieste napríklad píše: „hlavných troch faktorov treba bolo vysúdiť – vraj – ponevác ,dokázalo‘ sa, že sú nebezpeční: Št. R. jako ,agitátor‘, B. H. jako ,svoditeľ mládeže‘ a J. V. jako ,organisátor““ (Vesel 1885: 132/2). Úvod textu emotívne spracúva ich spoločný odchod na štúdiá do Viedne po prešporskom „vysúdení“. Počas ročného štúdia boli členmi viedenského spolku Tatraň (Bohuš Hurban aj jeho predsedom), ako to naznačuje vyjadrenie: „my, ktorí do Viedne namerili sme svoje kroky, dosť skoro oclli sme sa v bratskom náručí sokolov ,tatraňských““ (Vesel 1885: 132/2).

J. V.: „Lebo viem, jakú revolúciu robily proti nej len pred krátkym časom všetky maďarské časopisy: nechcem teda nikomu zavraždiť príčinu...“

Tu skočil do reči prof. Schn.: „ku pohoršeniu.“

J. V.: „Áno, ku pohoršeniu nechcem zavraždiť príčinu.“

Týmito a podobnými otázkami učinila nám vyšetrojúca komissia tu i tu inquisiciu až zábavnou. Takto uplynul celý týždeň“ (úryvok z vypočúvania J. Vesela zameraného na spievanie piesne Hej, Slováci!; Vesel 1885: 132/2.)

K výstavbovým osobitostiam publikovaného textu patrí veľká intertextová nasýtenosť s odkazmi na emblematické literárne texty, ktorú treba vnímať nielen ako jeden z typických prejavov dobovej národnej tlače, no so zreteľom na to, že autorom je jeden zo študentských „vyhodencov“, môže súčasne predstavovať doklad, aká asi bola tá súkromná „neškolská“ lektúra študentov, za ktorú vlastne boli prenasledovaní. Kým niektoré intertextové fragmenty sú zrejme aj súčasným čitateľom známe, iné asi bude musieť väčšina z nich „dešifrovať“.

Už prítomnosť úvodzoviek v názve „*Zvítazili!*“ treba vnímať ako signál intertextovosti. Medzitextové významotvorné prepojenie k zdrojovému textu by neostalo skryté, ani ak by sme ho hneď neodhalili, odkazujú potom naň aj ďalšie citátové fragmenty opatrené úvodzovkami ako – čitateľa upozorňujúcim – implicitným metakomentárom. Veľká sila názvu stojaceho na prominentnom mieste (ktorého precedenčný text bol zrejme čitateľom *Národných novín* daného času povedomejší a v odkazovaní na sprítomňovanú situáciu priezračnejší) spočíva v tom, že autor ním v odkaze na báseň Jána Bottu (v *Národných novinách* uverejnenú pod názvom *Ku dňu 3. septembra 1874*) previazal aktuálnu situáciu vylúčenia z fungujúceho uhorského maďarskojazyčného školského ústavu so široko dramaticky prežívaným zatváraním slovenských gymnázií.

Ku dňu 3. septembra 1874

„Odpadol kvietok jeden: červý nasýťte sa!
Veď vám i tak dlhý deň nedaly nebesá.

Slávte si triumf sily, – však to i Mongoli
Triumfy vražd slávili; a kdeže sú? – boli!

Obtnite mladej lipy tie vetve zelené; –
Prijde jar, sila zkpí – koruna vyženie!

Padol oltár obetí! Junač naša zbitá,
Prápor svätý rozniesly barbarské kopytá.
Zvítazili! No haňba na jich sedí zbroji; –
Hrad padol, ale pravda naša – stojí!

Zatkli prameň živý! – oj, deti sokolie!
Nebojte sa, vôd majú ešte naše hole“ (Bottó Ján 1874:1).

- 138 Bottova báseň, napísaná ako protest proti uzavretiu revúckeho gymnázia (bol s ním mnohoro spojitý aj S. Tomášik), vychádzala v priebehu času pod rozličnými názvami a významne sa menili aj jej časti. V súvislosti s kontinuálnymi vlnami vylúčovania študentov má dôležitý význam „kvantitatívna zmena“ pôvodného „kvietok jeden“ na „kvet za kvetom“ spolu s temporálnou slovesnou zmenou. Oproti veršu „Odpadol kvietok jeden: červy nasýťte sa!“ v Bottových *Spevoch*, knižne publikovaných v roku 1880, čítame v básni (už pod názvom *Vrahom*) verš: „Odpadá kvet za kvetom. Červy, nasýťte sa!“ No ani zachytenie postupných viacnásobných strát (nie už „hrad padol“, no „hrady padli“, nie „zatkli prameň živý“, no „zatklí zdroj za zdrojom“) neoslabuje pôvodne predstavené vnímanie pravdy a národnej sily: „Hrady padli: však pravda, pravda naša stojí! / Zatklí zdroj za zdrojom. – Oj, deti sokolie! / nebojte sa, vôd majú ešte naše hole“ (Botto Ján 1880: 150).

Odkazy na báseň J. Bottu sa v texte J. Vesela vynárajú opakovane, podobne ako aj prepojenia k iným emblematickým básnickým textom, charakterizovaným dnes nerovnakou mierou známosti.

„Zvíťazili!“ (Z prešporského súdu)

Takto vzdychli sme si, keď 25. okt. t. r. čo vyhnanci opúšťali sme – napriek smutným rozpomienkam – predsa milú nám Bratislavu, keď preniknutí citom boľstného lúčenia zaspievali sme si naposledy spolu krásnu našu ‚Hojže Bože!‘, aby, stisknúc si bratské pravice – ‚v osamelých sa havranov zmenil krdel sokolov‘. ‚Zvíťazili!‘ vzdychli sme si ešte raz spolucestujúci traja vyhnanci, keď vzdialujúc sa od brehov kalnej Moravy, srdečné ‚s Bohom!‘ privolali sme svojej ľúbenej vlasti, tej vlasti, ktorá dľa výroku našich prešporských ‚otcov‘ nesmie viacej poskytnúť prítulku rodným svojim synom.

Nuž a čože to za hrozný zločin, pre ktorý pozbavení sme rodnej zeme, pre ktorý navždy odtrhnutí byť máme od milovanej vlasti: tak že vo vlastnej domovine pre nás niet viacej postati? [...] Smele môžeme tvrdiť, že jedinou našou vinou je: že sme Slováci a že vlasť svoju milovali sme a milujeme opravdove, ale nie za príkladom rozličných z ‚hazafictva‘ žijúcich, s najsvätejšími vecmi kšeft prevodzujúcich a denunciantstvom zásluhy si vydobývajúcich krikľúňov.

A preto, tešiac sa povedomím svojej nevinnosti, my všetci odhodlane nastúpili sme bezvýhladnú púť vyhnanstva a po trpkom vzdychnutí ‚zvíťazili!‘ hneď ozvalo sa seba povedomé: ‚No hanba na jích sedí zbroji! Hrady padly: lež pravda, pravda naša stojí!‘

Áno, ‚hanba na jích sedí zbroji!‘. O tom svedčí priebeh celej inquisície. [...] 25. okt. však ‚každý svojou pošiel stranou‘, a my, ktorí do Viedne namerili sme svoje kroky, dosť skoro octli sme sa v bratskom náručí sokolov ‚tatraňských‘ (Vesel 1885: 132/2).

Úvodné odseky spolu s názvom odkazujú teda na Bottovu báseň: opakované zvolacie „zvíťazili!“ a verše: „No hanba na jích sedí zbroji! Hrady padly: lež pravda, pravda naša stojí!“ Verš „No hanba na jích sedí zbroji!“ sa opakovaním aj hlbšie zapája do tkaniva textu. Druhým medzitextovým prepojením je (z dnešného hľadiska zrejme priezračnejšie) uvedenie citátov zo Sládkovičovej básne *Hojže bože!* („Hojže bože!“, „v osamelých sa havranov zmenil krdel soko-

lov“, „každý svojou pošiel stranou“) – v porovnaní s básňou/piesňou zapojených do textu v odlišnom poradí, zodpovedajúcom potrebám výstavby daného publicistického textu.⁴⁶ Alúziu na sládkovičovský „krdeľ sokolov“ možno vnímať v „bratskom náručí sokolov ‚tatraňských‘“ a vidíme ju aj v poslednom odseku textu J. Vesela, ktorý sa potom celý končí citátom zo Sládkovičovej básne *Ohlas*, predstavujúcej „slovenskú parafrázu“ maďarskej hymnickej básne/piesne Mihály Vörösmartyho *Szózat* (Chmel 1972).⁴⁷ Verš „Od hor větry táhnou“ spolu s nasledujúcimi českými veršami pochádzajú z básne *Nevole* Karola Štúra. Afinita k intertextovosti, akú tu vidíme, presvitala aj zo zvolávacieho textu J. Vesela z roku 1910. Pri pohľade na iné publikované články spomínané v súvislosti s Tomášikovou hymnickou piesňou (Nábělková 2024) vidno, ako výrazne bola intertextovosť prítomná v dobovom kultúrnom kontexte. A ukazuje sa, že takou cestou sa v emotívnych (a persuzívnych) textoch uberala aj najmladšia generácia.

„Len ešte jednu otázku k vám, páni professori, poťažne páni sudcovia! Čo môže byť váš cieľ pri takomto nakladaní so slovenskou mládežou, sverenou vašej ‚otcovskej‘ opatere? Či domýšľate sa, že týmto spôsobom môžete zroniť, alebo snáď do vášho tábora previesť rodu svojmu vernú mlad' slovenskú? ‚Od hor větry táhnou‘ – hovorí už jeden z najstarších našich básnikov – ‚a zrno zůstává, co se sebou chytí – to jest pleva holá!‘ Pravda, niekde dobrá je i pleva!

Vám však, milí sokolovia, rozletevší sa v štyri strany sveta zponad brehov bieleho Dunaja, vám privolávam ešte raz svoje srdečné ‚s Bohom!‘ Boh vás správa-dzaj! Úder tento, nameraný od našich ‚otcov‘ na hlavy naše, pre viacerých z nás nebol prvým, a všetci pripravení byť musíme na to, že on nebude snáď ešte ani posledným. Pri tom všetkom presvedčený som, že toto žiadneho z nás nezkláti, nesmie a nemôže zklátiť, keď povedomý si je svojej nevinnosti a pravdy. ‚V ohni sa zlato čistí.‘ Keď prozreteľnosť Božia za dobré uzná i takéto zkušky života dopúšťať na nás: my statne a pokojne niesť jich musíme, v tej pevnej viere, že ‚ak dá trpieť, zhynúť nedá Boh toľkej rodine‘. J. V.“ (Vesel 1910: 5).

Čítanie publikovaného „vyhodeneckého textu“ spolu s poznaním jeho pozadia navodzuje až fascinujúce pochopenie, že literárne/básnické texty vynárajúce sa v intertextových odkazoch neboli pre študentských autodidaktov žiadna „povinná literatúra“ diktovaná oficiálnou autoritou, v školskej lektúre pestovaný literárny kánon, naopak, bol to ich vlastný vyvzdorovaný slovenský kultúrny fundament, ktorý si stavali sami.

46 O širokej spoločenskej reflexii a význame piesne *Hojže, bože!* nepriamo svedčí aj poprevratová variácia Š. Krčméryho s názvom *Pieseň (Reflexia)*: „Hojže, bože, jak to teší, / keď sa junač navráti / z cudzích polí, zastane si / na domácej postati / v jeden tábor hrdý, smelý / v znaku vlastných praporev. / Havraní sa osamelí / zmenia v krdeľ sokolov!“ (Krčméry 1921: 26). Nová skutočnosť sa podobne pretavila do optimistickej variácie národnej hymny *Nad Tatrou sa blýska* a aj pri Čipkovej piesni *Spievajže si, spievaj* sa v spoločenskom priestore objavila zmenená posledná strofa.

47 Sládkovičov *Ohlas* bol súčasťou spevníkov 19. storočia, je zaradený aj vo *Venčeku*: „Slovenský brat! objím si mať, / lúb verne objatú: / zem slovenská je tvoja mať, / miluj zem tú svätú! // Zem tá je krásna, slávna časť / v sveta desatine: / ak dá trpieť, zhynúť nedá / Boh toľkej rodine“ (Sládkovič 1884: 9-10). Poézia A. Sládkoviča mohla byť J. Veselovi blízka či drahá ešte aj zo špecifického osobného dôvodu – 6. októbra 1862 ho v Radvani krstil evanjelický farár Andrej Braxatoris.

140 Malá lexikálna digresia: vlastenec verzus národovec, národolub, rodolub, pansláv

Ako malú označila som túto digresiu len zato, že jej tu možno venovať málo priestoru, pričom je to, naopak, téma veľká. Vynorila sa aj v už vyššie spomínaných textoch, ukladá sa do rozličných videní „my a oni“ a ich prejavov v rozličných dobových rámcoch – vystupuje v rozličných pomenovaniach. Celej zložitej historicky premenlivej problematike boli už venované mnohé práce, aj preto môže byť táto digresia skôr náznaková, „malá“. V besednici „*Zvítázili!*“ je napríklad formulácia: „5. októbra už byly přešporské noviny preplnené tymito najsensačnejšími zprávami o „panslavských agitátorech“ atď. „Vlasteneckí“ naši páni kollegovia však zadali hned – jako sa hovorí – i prof. dr. Masznyíkom podpísanú žádost na učbársky sbor, aby všecí „panslávi“ boli z akademie odstráneni; ináčej že oni opustia ústav“ (Vesel 1885: 131/1). V študentskej opozícii tu stoja proti sebe „vlasteneckí“ kolegovia a „panslávi“ – obidve pomenovania uvedené ako citátové (a aj na znak odstupu, nestotožnenia s ich uplatnením) v úvodzovkách. Popri adjektíve *vlastenecký* v úvodzovkách objavuje sa v texte (rovnako v úvodzovkách) aj adjektívum *hazafický* a substantívum *hazafictvo*. Nejde teraz o podrobnú textovú analýzu, len o poukázanie na skutočnosť, že dobovo výrazne exponované pomenovania (substantíva i adjektíva) našli miesto aj v citovanom nevelkom texte. Pokiaľ ide o pomenovanie *hazafík*, venuje sa mu Peter Macho v štúdiu *Hazafi – hazafík. Pokus o malé dejiny maďarského slova v slovenskom prostredí*, kde okrem iného píše: „Slovo hazafík sa teda používalo na označenie prívrženca maďarizujúceho vlastenectva, exponenta maďarizácie a uhorskej, resp. maďarskej štátnej myšlienky“ (Macho 2001: 19).⁴⁸

Slovenskí národovci, ktorí neboli predstaviteľmi maďarizujúceho vlastenectva a boli preto osočovaní z nevlastenectva (s frekventovaným označovaním za *panslávov*), dostávali sa vo vzťahu k slovám *vlastenec*, *vlastenecký*, *vlastenectvo* a ich používaniu do inej pozície než to napríklad bolo v českých národných – vlasteneckých kruhoch. Na túto odlišnosť v pomenúvaní národne zmyslajúcich, respektíve cítiacich osôb v slovenskom prostredí na rozdiel od maďarského a českého a na dobové preferovanie pomenovania *národovec* pred slovom *vlastenec* poukázal aj Ivan Halász.⁴⁹ Popri pomenovaní *národovec* sa sporadickejšie využívali aj synonymá *národolub* či *rodolub*. Celkovo zložitejšia situácia bola (a je) s pomenovaním *pansláv*. Možno ho na jednej strane vidieť v synonymickom rade pri slove *národovec*, no „zložitejší život“ predurčila slovu *pansláv* už sama internacionálna motivačno-slovotvorná štruktúra súvzťažná so slovami *panslávstvo*, *panslavizmus*, využívanými pri pomenúvaní historicky premenli-

48 Pomenovanie *hazafík* zachytáva aj *Slovník slovenského jazyka* (1959). Spracúva ho ako zastarané pejoratívne (prítomnú konotáciu pomaďarčovania explikuje doklad z prózy Fraňa Kráľa): „hazafík pejor. zastar. vlastenec (v uhorskom zmysle): Bol som dobrý hazafík, maďarčil som obec i okolie. (Fr. Král)“ (Slovník slovenského jazyka I, A – K, 1959).

49 „V slovenskom kontexte sa v dôsledku tohto javu na rozdiel od českého a maďarského prostredia na označenie národne zmyslajúcich osôb skutočne ujal skôr pojem „národovec“ a len ojedinelo termín „vlastenec“. Vlastenectvo sa totiž viac spájalo so štátnym a nie národným rámcem. Napriek všetkým týmto terminologickým peripetiám mnohí slovenskí národovci mohli byť v zásade aj dobrými vlastencami“ (Halász 2011: 74). Vhodným referenčným porovnávacím pozadím s českým prostredím je práca Vladimíra Macuru *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*, najmä kapitola Vlastenecká společnost (Macura 1983).

vých, rozdielných ideových aj ideovo-politických smerovaní a umožňujúca jeho vnímanie a používanie z rozličných i navzájom nesúzvukných strán.⁵⁰

Na vedomie existencie pomenúvacieho protikladu *národný – vlastenecký* nájdeme doklady aj u J. Podhradského. V *Kúštiku z komickej tragédie z Rimavskej Soboty* vystupuje opakovane protiklad prísloviak *národné – vlastenecky*, najskôr v podobe „alegorického oznámenia“: „Slovenská družina zakosí na Muráň, / Biele húsky až na zámok zaletely. / Špionova obžaloba: / Jednej húske sa tam kýchlo, / A to národné, piano do es moll, / Nie vlastenecky fortissimo fis dur.“ Neskôr aj s pridaním substantíva *pansláv* vo vypočúvacom mode: „Vyznaj ty, pansláve Markoviču! / Jak ste to kýchali na zámku? / Moll? či dur? Piano? či forte? / Vlastenecky? či národné?“ (Podhradský 1904: 57-58).

Národno-vlasteneckú digresiu možno (pridržajúc sa Podhradského hudobného motívu) zavŕšiť poukázaním na to, ako sa spomenuté česko-slovenské rozdiely v pomenúvaní pozoruhodne odrazili v modifikácii pôvodom českého „hudobného hesla“ spätého s pražským spevokolom Hlahol. Heslo „Spevom k srdcu, srdcom k vlasti“, ktoré výstižne zachytávalo úlohu pripisovanú spevu, udomácnilo sa aj na Slovensku, pravda, v modifikovanej, doplnenej podobe: „Spevom k srdcu, srdcom k vlasti a národu“, čo sa ukazuje aj v jednotlivých vydaniach ruppeldtovských *Venčekov*.⁵¹

Karol Miloslav Lehotský – intermediálna extrapolácia

Pri ukladaní obrazov ako čriepkov do tomášikovskej mozaiky vystúpila jedna vskutku pozoruhodná synchronicita – súčasne s konaním Kongresu vyhodencov v roku 1928 uskutočnila sa ako súčasť martinských národných slávností výstava obrazov, na ktorej bol prezentovaný aj veľký obraz (kresba uhlom) vojvodinského slovenského maliara Karola Miloslava Lehotského. Výtvarné dielo, vízia S. Tomášika ako autora hymny *Hej, Slováci!*, bolo pod názvom *Slovenský heroizmus – Láska* vystavené na ústrednom mieste expozície. K. M. Lehotský, „sloven-

50 Výkladový *Slovník současného slovenského jazyka* pre lexému *pansláv* uvádza definíciu „(najmä v 19. stor. v Uhorsku) uvedomelý Slovák, resp. Slovan prejavujúci príslušnosť k svojmu národu (z pohľadu vtedajšej vládnucej vrstvy považovaný za nepriateľa štátu)“ a zachytáva aj význam z druhého kraja sémantickej škály „(najmä v 19. stor.) prívrženec panslavizmu, idey a politického smeru založeného na snahe zjednotiť slovanské národy, najčastejšie pod vedením cárskeho Ruska“. Na autoreferenčné vnímanie a používanie oboch slov upozorňuje na základe sociologického výskumu Zuzana Kusá: „Z kontextu sebaoznačovania termínom *panslávsky* je naopak zrejmé, že ho rozprávači chápu ako pomenovanie pre národnú inteligenciu, odmietajúcu kolaboráciu s vládnucim maďarským režimom. Preto by bolo vhodnejšie charakterizovať duchovnú klímu a výchovu v rodinách, ktoré sa sami zaraďujú pod toto označenie, ako z princípu otvorenú všetkým kultúrnym vplyvom“ (Kusá 1993; k výskumu autobiografických rozprávání slovenskej inteligencie v 20. storočí aj Kusá 1992). Podľa zachovaných vypočúvaní sa „vyhadzovaní študenti“ k hodnoteniu *pansláv* reálne – aj so zreteľom na existenčnú hrozivosť – nijako nehlásili (na rozdiel napríklad od podania atmosféry výsluchov v diele J. Podhradského), v neskoršom (slobodnejšom) sebaoznačovaní možno u slovenskej národnej inteligencie vnímať popri aktívnom vzťahu k vlastnému národu aj vedomie širšej slovanskej príbuznosti a spriaznenosti.

51 Heslo/motto „Spevom k srdcu, srdcom k vlasti a národu“ obsahujú všetky vydania ruppeldtovských *Venčekov*. Premietlo sa to aj v dobovej klasifikácii piesní. M. Ruppeldt vo vzťahu k hymnickým piesňam, teda aj k Tomášikovej *Hej, Slováci!*, používal vo svojej klasifikácii označenie „národné“ (Nábelková 2024: 146), inde však bývajú často klasifikované ako „vlastenecké“, osobitne v súčasnosti (Banárý 1990; Urbancová 2018).

142 roč. 73, 2026, č. 2 ský maliar – mystik“ (Kolísek 1923),⁵² pri tejto príležitosti poskytol k nemu vlastný výklad, ktorý podľa umelcových monografistov Ladislava Čániho a Vladimíra Valentíka dobre ilustruje „jeho chápanie výtvarného prejavu plného symbolov a alegórie“ (Čáni – Valentík 2004: 140-141):

„Akoby výbuch zo živej sopky ohňa-svetla, zápasiaceho so zlobou; mordovaného herosa statočnosti a nebeských krás; ohňa, ktorému bolo určené nielen domov, ale i cudzí svet z výšav náležite osvetliť a očistiť od oblakov zloby-tmy a nečistoty a so všetko otriasajúcim rachotom hromu – zobudiť svedomia, uspať, pomýlené duše k činnosti, k borbe za ušľachtilé vysoké národné kresťanské ciele. Bezhraničná sila, energia s láskou nebies má sa v tomto prorockom diele vyrážať v plnej miere“ (Umenie. K objasneniu Lehotského kompozície Slovenský heroizmus 1928: 2).

K. M. Lehotský stvárnil S. Tomášika dvojako. Zatiaľ čo jeho realistický litografický portrét podobá sa fotografiám,⁵³ obraz *Slovenský heroizmus – Láska* je osobnou umeleckou víziou sprevádzanou aj autorskou interpretáciou. Obraz a text. Presnejšie obraz a texty – Tomášikova báseň/pieseň, hymnický spev, bez ktorého by Lehotského výtvarná vízia Tomášika nebola vznikla – a následný Lehotského výklad, to všetko spolu ako súčasť širšieho komplexu kultúrnej pamäti vo viac-menej „archivovanom uložení“. Dostupné, no ako celok v našom čase živo nie prítomné (ani Tomášikovu hymnu nemá každý uloženú v individuálnej pamäti) – a pomocou médií rozličného typu sprítomňované.⁵⁴ Lehotského obraz-víziu aktualizujú napríklad L. Čáni a V. Valentík v umeleckej monografii, dávajúc prijímateľom možnosť vlastnej interpretácie s prípadnou rozličnou mierou estetického prijatia, stotožnenia (Čáni – Valentík 2004).

Lehotského vlastné slová dovoľm si doplniť interpretáciou Štefana Krčméryho z roku 1923, kde sa osobnosť a dielo K. M. Lehotského – aj v dotyku s postavou J. Podhradského – ukladá do širšieho kontextu:

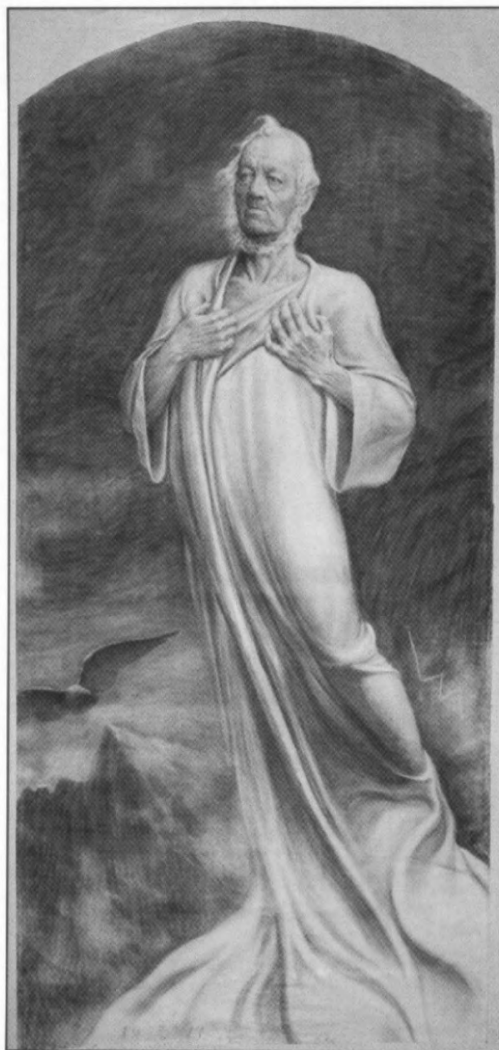
„Ako sa nám stratil bol z očí hudobník Ján Bella, tak sme od rokov nevideli ani Karola Lehotského, slovenského maliara. Vlast sa ich jednako dovolala. Bella prišiel, hoc i na chvíľu, okriat duchom a vzpružiť sa k ďalšiemu tvoreniu vo vysokom svojom veku, a prišiel i mladý Karol Lehotský. [...] Krajinky sú mu štúdiami vzduchu, svetla a farebnej harmónie, ktoré uplatniť chce pri realizovaní svojich veľkých umeleckých snov. Od rokov a rokov nosí ich v duši. Ich fragmentmi sú kompozície: ‚My stojíme stále, pevne, ako múry hradné‘, ‚Na duševných výšinnách‘ a ‚Nad priepasťou záchrana‘. Prvá je monumentálna (výše dvoch metrov) kresba, druhé dve sú skicami. Teozófia snúbi sa v nich s patriotizmom, tak ako u Michala M. Hodžu, Sama B. Hroboňa alebo Jozefa Podhradského. Život národa v jeho očiach je mystickou čiastkou dejín božích, géniovia národa sú nádoba-

52 Alois Kolísek, ktorý venoval K. M. Lehotskému priateľskú i odbornú pozornosť, je aj autorom podrobnej štúdie o hymnickej piesni S. Tomášika (Kolísek 1928, 1929).

53 https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_13830

54 K problematike obrazu, výtvarného stvárnenia, samostatne aj pri koexistencii s textom, v priestore budovania a uchovávaní kultúrnej pamäti (Horníčková 2014).

mi Ducha božieho. V mohutnej postave Sama Tomášika sám Duch boží vznáša sa nad Tatrami, víchre rozrážajú sa na jeho hrudi a hromy ostávajú mu pod nohami“ (Krčméry 1923: 602).⁵⁵

Slovenský heroizmus. Portrét Sama Tomášika. Kresba, 269,5 x 156 cm, 1913 (prevzaté z monografie Karol Miloslav Lehotský, Čáni - Valentík 2004).

55 Š. Krčméry ďalej charakterizuje aj dve skice a podáva spoločný výklad trojice Lehotského diel venovaných Tomášikovi: „V skici ‚Na duševných výšinách‘, v záplave svetla z hora padajú omámení krkavci – ale proroci, svetlo prijímajúc, duševnejú v obrov. V kompozícii ‚Nad priepastou záchrana‘ to isté svetlo poráža démona, valiaceho sa do priepasti, a skláňa sa, žehnajúc nad hlavou slovenskej matere. Jednotnosť myšlienky (mohli by sme povedať: literárneho obsahu) všetkých troch kompozícií je zreteľná: že národ obstál v búrach (1), že domáhal sa duševných výšin (2), že naveky je zachránený (3) – to je dielom vyššej moci, ktorej oddať sa činne, je povolaním človeka, národa i ľudstva“ (Krčméry Š. 1923: 602).

Nie je ničím výnimočným, keď literárne diela bývajú publikované a známe pod rozličnými názvami.⁵⁶ Nemenej sa to môže týkať výtvarných diel. Obraz K. M. Lehotského bol vystavovaný a publikovaný pod variantnými názvami, rozmanitými v ich motivácii – v miere explicitnej spätosti s osobou S. Tomášika, so slovami jeho piesne, no aj s pomenúvaco-interpretáčnym presahom k národno-mesianistickému symbolickému vnímaniu, odrážajúcemu sa od Tomášikovej postavy ako slovenského a slovanského symbolu. Do prvej skupiny patria názvy Samo Tomášik: *My stojíme stále, pevne, ako múry hradné; My stojíme stále, pevne...*; do druhej variácie „slovenského heroizmu“: *Slovenský heroizmus; Slovenský heroizmus – Láska; Svätých slovenských heroizmus – Láska; Svätý slovenský heroizmus – Láska*. Ako mostík medzi nimi možno vnímať názov *Slovenský heroizmus. Portrét Sama Tomášika*, publikovaný spolu so srbským ekvivalentom *Slovački heroizam. Portrét Sama Tomášika* pod reprodukciou v monografii Karol Miloslav Lehotský (Čáni – Valentík 2004).

Nevedno, ako si svoj obraz pomenoval (a pomenúval) sám K. M. Lehotský – a čo zo spektra pomenovaní pochádzalo od iných. Ak na výstave roku 1928, na ktorej bol maliar osobne prítomný, bol obraz vystavený pod názvom *Slovenský heroizmus – Láska*, dalo by sa to vari považovať za jeho „vydanie poslednej ruky“. Ani ostatné názvy sa tým však z kultúrneho priestoru nestrácajú.

V záverečnom mozaikovom kamienku z Lehotského obrazu možno sa ešte oblúkom vrátiť k J. Podhradskému. Svojou osobnosťou znamenal veľa aj v živote mladého K. M. Lehotského, ako to (existenciou aj obsahom) dokladá jeho list J. Podhradskému z roku 1905.⁵⁷

Je fascinujúce, ako to, čo všetko J. Podhradský, „najdlhšie žijúci štúrovec“, zažil, pamätal, v sebe niesol a spracované na svoj obraz ešte aj v 20. storočí v literárnej podobe či epistolárne odovzdával ďalej,⁵⁸ dá sa naznačiť napríklad tým, že báseň S. Tomášika v štúrovskej slovenčine publikovanú roku 1848 isto videl, keď mal 25 rokov – a sám v štúrovskej slovenčine publikoval. Pri takom

56 K literárnej variantnosti v širšom textologickom pohľade Rácová – Navrátil 2021; v sledovaných súvislostiach ide o mnohoraké variácie názvu i textu básne/piesne *Hej, Slováci!* a ďalších Tomášikových literárnych textov, ale aj textov iných autorov, napríklad S. Chalupku (Nábělková 2024), takisto o variácie názvov či textov básní/piesní *Spievajte si, spievajte, Hojže, bože!, Vrahom či Nad Tatrou sa blýska*.

57 „Lehotský maliar som: mystik-metafyzik – neráčať sa tomu diviť, že ste o mne, čo o mystikovi nič nepočuli, lebo všetko Vám vysvetlí nasledujúce znejúca pravda: v dvadsiatom piatom roku som a pri prvom vystúpení s mojimi dielami na verejnosť ešte som len hľadal-kutal v duši, čo figuralista vyučený – viac mysliať, než maľovať – maľoval som krajiny a len posledné časy, dospiac k túženému cieľu: k vykryštalizovaniu mojich duševných vídií, mystikom som sa stal. Umenie – pravé – večnosť duševného života prezradzuje; uspokojuje jeho reč slabosť ľudských duší pred večným zahynutím trasúcich sa; dodáva chuti k veľkým činom. – Farby a formy sú stelesnené slová, a taktiež aj zvuky, vysvetlia všetko srdciam a srdce pochopivšiemu rozumu. – Tak, ako sme srdcom všetci spojení, tak sme a budeme spojení s minulosťou a budúcnosťou. Srdce je spojené s večnosťou a rozum s prírodou. [...] Len srdce vedie k pochopeniu nadmyselných pojmov, ukáže cestu vedúcu k výšinám, odkiaľ človek vidí večné pravdy svojím vlastným duševným okom“ ([Kocák] 1973d: 194).

58 J. Podhradskému písal (ako odpoveď na jeho osobné slová) závažný osobný list aj mladý Š. Krčmery (o interpretácii významu listu v Krčmeryho ideovom vývine Števec 1994, k téme Krčmeryho reflexie slovenskej vojvodinskej kultúry Zlejšia 2023).

uvedomení môžu v nás vskutku špecificky rezonovať Podhradského neraz citované (a v pohľade na celok jeho tvorby anticipačné) sebareflexívne verše z úvodu smutnohry *Holuby a Šulek*: „Ja chodím po hroboch, Slávou vihrabávam, / Plačem pri mohilách, živích požehnávam. / [...] Radostnje Smutnohri! Sťe bar sťe ňeboli. / Nasberau som si Vás na slovenskom poli“ (Podhradský 1850: III).

Záver

Podanie druhej zostavy „obrazov zo života“ hymnickej piesne S. Tomášika – pri zvolenej koncepcii, sledujúcej zámer priniesť a interpretovať autentické texty s ich jazykovými charakteristikami aj spoločenským ukotvením a cez ne sa dotknúť netriviálnych udalostí zo životov známych i menej známych ľudí vzdialeného nám už času – nemohlo vyznieť inak než „rapsodicky“. V opore o synonymický slovník dá sa k adjektívu *rapsodický* na jednej strane pridať súzvučné *úryvkovitý*, *fragmentárny*, *zlomkovitý*, na druhej strane, pri zamýšľanom použití, sa však v ňom odrážajú aj „spojené významy“, aké podáva napríklad *Krátky slovník slovenského jazyka* pri substantíve *rapsódia* – s označením terminologickej príslušnosti uvádzajú sa dva významy: „lit.: lyrická báseň vznešeného obsahu; pôvodne starogrécky bohatiersky spev“ a „hud.: skladba voľnej formy a dramatického obsahu“. V nadväznosti na prvú zostavu obrazov, zameranú najmä na zrod a jazykové osobitosti piesne v slovensko-českom porovnávacom pohľade (Nábělková 2024), prináša táto štúdia výsledok sledovania dvoch vopred avizovaných línií, predstavujúc len zlomok toho, čo by sa ďalej malo a dalo v záujme oživenia a prehĺbenia kultúrnej pamäti o hymnickej piesni *Hej, Slováci!* povedať. Vo výsledku sa mnohé ukazuje ovplyvnené J. Podhradským – nech je tak. V súvislosti s bratislavským študentským procesom sa až prekvapujúco veľa jeho bezprostredných účastníkov ukázalo, podobne ako J. Podhradský, spätých s „hornozemským“ aj „dolnozemským“ slovenským aj neslovenským slovan-ským prostredím.⁵⁹

Uzavretie oboch línií môže predstavovať ďalší osobný príbeh: vyhodenec Ján Čajak, učiteľ, spisovateľ, všestranný kultúrny pracovník, organizátor slovenského vojvodinského života, bol synom štúrovskeho básnika Janka Čajaka a otcom spisovateľa Jána Čajaka mladšieho. Patril k študentom opakovane prenasledovaným za národné cítenie – vylúčený z učiteľskej preparandie v Lučenci v roku 1881 nemohol o štyri roky neskôr ukončiť ani bratislavskú teologickú akadémiu. Obidva inkvizičné procesy dotkli sa ho popri vlastnej školskej dráme aj tragédiami blízkych ľudí – v Lučenci si po vynesení rozsudku siahol na život študentský kolega Karol Matúška, informácia o výsledku bratislavského procesu podľa svedectiev uskorila odchod zo života jeho nevlastného otca Pavla Dobšinského. Silu úderu správy z októbra 1885 opísal J. Škultéty slovami: „Myseľ tá zamračila sa len raz. Večer dňa 22. okt. minulého roku prišlo do Drienčan číslo ‚Národných Novín‘ s opisom prešporskej inkvizície proti slovenským žiakom, medzi ktorými bol

59 V nazeraní na slovenské bytie v širokom priestore možno pripomenúť koncept Miroslava Dudka, ktorý so zreteľom na jazyk rozoznáva vnútorné a vonkajšie hranice slovenčiny (Dudok 2011). V extrapolácii sa potom vonkajšie hranice týkajú celku slovenského života v zahraničných podmienkach enklávy a diaspóry. To však súvisí s aktuálnym stavom, pretože do roku 1918 pri dobových administratívno-politických hraniciach o zahraničie v dnešnom chápaní nešlo a aj areálová priepustnosť a vzájomná blízkosť boli fyzicky i mentálne väčšie.

146 i jeho pastorok a chovanec, theolog Janko Čajak. Chorý Dobšinský prečítal noviny, zamračila sa jeho myseľ nad nehanebnosťami [...]“ – v priebehu niekoľkých hodín už ho nebolo (Škultéty 1886: 191).⁶⁰ Prežitý J. Čajaka nezlomilo.⁶¹

Pri stom výročí Tomášikovej hymnickej piesne v roku 1934 jej boli v kultúrnom a literárnom mesačníku *Náš život* venované dva komplementárne texty – *Storočná pamiatka slovenskej hymny Hej, Slováci* J. Čajaka a *Hej, Slováci! u Srbov* R. Kovijaniča. Literárny historik R. Kovijanič podáva výrez prekladov a adaptácií do srbčiny (podrobnejšie Jankovič 2008a, 2008b), J. Čajak zachytáva aj obraz jej slovenského spoločenského dolnozemskeho rozšírenia, udomácnenia „vo všetkých vrstvách národa, hlavne u vojvodanských a sriemskych Slovákov“ (Čajak 1934: 111). Vzácné je jeho osobné vyznanie:

„našu hymnu nikdy som nespieval s takým pocitom slobody, hrdosti i vďaky, ako na shromaždení Vojvodanov v Novom Sade r. 1919, kde sme všetci Vojvodani vyriekli, že sa odtrháme od Maďarska a pripájame sa k Juhoslávii. Vtedy cítil som sa, ako keď by boly okovy spadly so mňa. Ten pocit, že som slobodným, nikým nehatený, nikým neznevážení, nepotupovaný, bol veľmi vzácný, povzdvihujúci. Ako by aj nie, keď som cítil, že som slobodným človekom, Slovákom, Slavianom, a so mnou i môj národ. Vzácný to bol okamžik, keď z tisícich úst Srbov, Bunevcov, Šokcov i nás Slovákov ozvala sa hymna ‚Hej, Slováci!‘“ (Čajak 1934: 111-112).

V Báčskom Petrovci sú ustanovizne s honorifikačnými pomenovaniami, ktoré hodno uviesť v našich súvislostiach: *Základná škola Jána Čajaka* (ako predstaviteľa tých, čo sa vplyvom udalostí vydali na uhorskú púť „dolu“) a *Galéria Karola Miloslava Lehotského* (ktorý putoval i „hore“). Aj v tomto dotyku sa potom ešte hodí citovať slová J. Čajaka venované obrazu K. M. Lehotského – a v tom S. Tomášikovi a jeho piesni:

„Všeslaviansku hymnu Hej, Slováci nikto z umelcov tak pádne neznázornil ako maliar, náš rodák, Karol Lehotský. Vytvoril obraz Samuela Tomášika ako stojí na jednom kuse zemegule sťa titan, v bielom riasnatom rúchu odetý. Dvíha sa do nebeských výšin. Biele vlasy vejú mu vo vetre. Tvár mu je vážna, odhodlaná, oči hľadia do diaľky; rukami odhaľuje si prsá. Pod ním len na úpäti, vidí sa malý, nepatrný Kriváň a tiež nízko, ako letí orol a pod ním z mrákavy vidieť hromovú streľu, ako udiera. Všetko to značí silu, odhodlanosť, ale i povýšenosť nad hmotu i nad nízkosť bezprávia. Hymna jeho letí a dvíha sa nad končiny zeme do sfér nebies. Ju nedostíhuje ani náš národný kolos Kriváň, ani let orla, kráľa vtákov. Čo nám má byť sväté, drahé, nehádzme to do špiny a blata, ale povznesme ho vysoko, aby bolo čisté, jasné, aby nám svietilo i ukazovalo nám stezku, po ktorej máme kráčať i v tých najtmavších, najnebezpečnejších časoch, ako je aj súčasná doba“ (Čajak 1934: 112).

60 Život študentov a postava Dobšinského stali sa predobrazom prózy T. Vansovej *Hojže Bože!* (1898).

61 K literárnej tvorbe J. Čajaka výberovo Šimkovič 1964; Hučková 2023a.

Rok 1934 priniesol mnohé publikované vyjadrenia, analytické súhrny aj básnické obrazy venované Tomášikovej hymnickej piesni (Nábělková 2024), v medzivojnovom období bola živá, prítomná, „pre všetkých“ – hoci sa po roku 1918 nestala štátnou hymnou (či súčasťou štátnej hymny), ako by boli mnohí bývali chceli. Nadchádzajúce vojnové roky mali priniesť zmenu. V slovenskom prostredí času druhej svetovej vojny v súvislosti s piesňou *Hej, Slováci!* osobitne vystupuje dejinný paradox, že tí, ktorí s ňou boli v predvojnovom živote v duchu „vzdoru proti nepravosti“ bytostne spätí a ktorí sa aj, hviezdoslavovskypovedané – „ňou odchovaní“, významne angažovali v protifašistickom odboji (ako synovia J. Vesela, budúci povstaleckí generáli Mirko, Milan a Miloš Vesel, a celá viacgeneračná rodina),⁶² nemohli ísť do tohto zápasu so slovensko-všeslovanskou Tomášikovou piesňou.⁶³ V čase druhej svetovej vojny dokázali aj tradičné blízke národovecké východiská priviesť ľudí do proti sebe stojacich táborov. Kým – osvojená vojnovou Slovenskou republikou – znela naša hymnická pieseň na rozličných jej oficiálnych podujatiach, na juhu Európy sprevádzala Tomášikova pieseň juhoslovanských partizánov v ich protifašistickom odboji; kým na Slovensku ako dôsledok „kompromitácie“ musela v povojnovom čase a dlhých ďalších rokoch ustúpiť z verejného života, na slovanskom juhu nastúpila svoju cestu k štátnej hymne Juhoslávie (Pavlovič 1984) – aj v jej rozličných, postupne sa zužujúcich podobách.

Predchádzajúca spoločná či paralelná slovensko-slovanská cesta „najslávnejšej slovenskej piesne“ (Šabič 2009: 157) sa rozštiepila. Možno si bežne až tak neuvedomujeme, že na rozdiel od „zabúdania“ na Slovensku bola adaptovaná Tomášikova pieseň do roku 1977 neoficiálne a po ňom oficiálne hymnou Slovákov žijúcich na území (bývalej) Juhoslávie.⁶⁴ Ďalší vývin Tomášikovu pieseň odviaľ aj z jej južnoslovanského oficiálneho hymnického postu.⁶⁵ Záverečná kapitola monumentálnej knihy J. Jankoviča *Poezia slovensko-srbskej vzájomnosti (1827 – 1938). Abeceda pobratimstva – Bukvar bratimljenja*, „pripomínajúca intenzitu slovanských, slovensko-juhoslovanských a užšie slovensko-srbských vzťahov“, nesie názov *Spomienky na budúcnosť* (Jankovič 2008). Obsahuje slová, ktoré by som aj v širšej platnosti rada dala na záver svojho textu: v našich dňoch a do budúcnosti „nevystačíme so zdedenými citmi a tradovaným sentimentom, ale musíme poznať fakty, a predovšetkým nesmieme dovoliť, aby ich odviaľ čas“ (Jankovič 2008: 36).

62 O histórii rodiny, počnúc osudom J. Vesela, hovorí kniha Ladislava Takáča *V krutom storočí: traja generáli Veselovci* (Takáč 2003). Pohľad na mená Mirko, Milan, Miloš (v ďalšom doplnení o mená brata a sestier) potvrdzuje neraz spomínanú tendenciu v národoveckých rodinách dávať deťom slovanské mená (k téme Kusá 1993; Šoltés 2021).

63 Myšlienka slovanskej vzájomnosti bola prirodzene mnohoročne prítomná v odboji, vystupovala aj v propriálnej rovine, v pomenovaniach ilegálnych organizácií či neskôr partizánskych skupín (Fremal 1978; 2022), no názov hymnickej piesne ani jej jednotlivé verše symbolizujúce slovenskosť i slovanskosť sa v tomto dejinnom protirečení – na rozdiel od iných emblematických literárnych textov a ich fragmentov – burcujúcimi heslami slovenského protifašistického hnutia nestali.

64 V medzivojnovom období mali v lokálnej funkcii vojvodinskí Slováci aj svoju vlastnú hymnu – ako o tom píše J. Podhradský v článku *Ó, Bože národov... (Hymna juhoslovanských Slovákov medzi dvoma svetovými vojnami)* (Podhradský 1994; Stankovičová-Kriváková 2017).

65 Je zvláštne sledovať, ako sa k nej – napríklad v rozličných diskusiách pod videami na internete – mnohí Srbi, Chorváti, Slovinci ako ku „svojej pravej hymne“ stále hlásia.

- BOTTO, Ján, 1874: Ku dňu 3. septembra 1874. *Národné noviny*, roč. 5, č. 119 (8. 10. 1874), s. 1.
- BOTTO, Ján, 1880: *Spevy Jána Botto. S podobiznou a hudební přílohou*. Praha: Nákladem Slavíka & Borového.
- ČERNÝ, Emil, 1864: *Slovenská čítanka pre nižšie gymnáziá*. 1. Viedeň.
- ČULEN, Konštantín, 1935: *Slovenské študentské tragédie* 1, 2. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej ligy.
- DOBŠINSKÝ, Pavol, 1861: Hej, Slováci! *Sokol, časopis pre krásno, umenie a literatúru*, roč. 2, č. 4 (5. 2. 1861), s. 1-3.
- „HEJ, Slováci“, 1884. *Národné noviny*, roč. 15, č. 127 (28. 10. 1884), s. 1-2.
- „HEJ, Slováci!“, 1885. *Národné noviny*, roč. 16, č. 132 (10. 11. 1885), s. 1.
- HRONEC, Vítazoslav, 1974: *Poezia vojvodinských Slovákov (od 18. do 20. storočia)*. Nový Sad: Obzor.
- HRONEC, Vítazoslav, 2005: *Antológia slovenskej vojvodinskej poézie*. Báčsky Petrovec: Kultúra.
- HRONEC, Vítazoslav, 2010: *Chrestomatia slovenskej vojvodinskej poézie*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- HURBAN, Jozef Miloslav, 1973: *Životopisy a články*. Bratislava: Tatran.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh, 1909: (Podhradskému). *Slovenské pohľady*, roč. 29, č. 10, s. 579-580.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh, 1919: Zvrtla doba. *Živena*, roč. 10, č. 1, s. 2.
- CHRÁSTEK, Michal, 1862: *Veniec národných piesní slovenských*. Banská Bystrica: Nákladem E. Krčméryho.
- CHÝRNÍK, Nekrolog, 1889. *Národné noviny*, roč. 20, č. 78 (6. 7. 1889), s. 3.
- JESENSKÝ, Janko, 1959: *Spisy I*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- KOLESÁR, Miloš, 1928: Kongres vyhodencov. *Národný denník*, roč. 7, č. 174 (2. augusta 1928), s. 2.
- KONGRES vyhodencov z maďarských škôl, 1928. *Národné noviny*, roč. 59, č. 97 (22. 8. 1928), s. 4.
- KRČMÉRY, August Horislav, 1871. *Slovenský spoločenský spevník z národných a prostonárodných piesní*. Banská Bystrica: Nákladem Eugena Krčméryho.
- KRČMÉRY, Štefan, 1921: Hojže bože. In *Piesne slobodného Slovenska*. Ružomberok: Ján Párička, s. 26-27.
- KRČMÉRY, Štefan, 1982: *Výber II*. Bratislava: Tatran.
- KRONIKA. Kde domov můj – pol roka väzenia, 1918. *Národné noviny*, roč. 49, č. 112 (24. 9. 1918), s. 3.
- KUTLÍK, Vendelín, 1863: Výlet na Devín. *Sokol*, roč. 2, č. 11, s. 260-262; č. 12, s. 280-281.
- MARTINSKÉ národné slávnosti, 1928. *Národná jednota*, roč. 9, č. 35 (30. 8. 1928), s. 1-2.
- OBZOR mládeže. Vyhodenci [M.], 1910.. *Prúdy. Revue mladého Slovenska*, roč. 2, č. 2, s. 80-83.
- „PANSLAVIZMUS“ v Prešporku, 1885. *Národné noviny*, roč. 16, č. 123 (20. 10. 1885), s. 1-2.
- PODHRADSKÝ, Jozef, 1896: Úryvok z Tragédie Tatry. V nebi. *Slovenské pohľady*, roč. 16, č. 10, s. 610-619; č. 12, s. 705-715.
- PODHRADSKÝ, Jozef, 1904: Kúštik z komickej tragédie z Rimavskej Soboty. *Slovenské pohľady*, roč. 24, č. 1, s. 55-67; č. 2, s. 128-138; č. 3, s. 172-190.
- PODHRADSKÝ, Jozef, 1908: Veľkonočná nedeľa. *Slovenské pohľady*, roč. 28, č. 8, s. 474-481; č. 9, s. 542-552; č. 11-12, s. 682-700.
- PODHRADSKÝ, Ján, 1994: Ó, Bože národov... (Hymna juhoslovanských Slovákov medzi dvoma svetovými vojnami). *Vzlet*, roč. 25, č. 9-10, s. 12.
- PREŠPORSKÉ výroky a dôvody, 1885. *Národné noviny*, roč. 16, č. 130 (5. 11. 1885), s. 2-3.
- RUPPELDT, Karol, 1874. *Venček slovenských národných piesní*. Praha: Nákladem vlastním.
- RUPPELDT, Karol, 1884. *Venček slovenských národných piesní*. Turčiansky Sv. Martin: Nákladem vlastním.

- RUPPELDT, Karol, 1889. O speve v pospolitej škole vôbec a o regulatívne piesni nábožných v evanj. školách zvlášte. *Dom a škola*, roč. 5, č. 9-10, s. 301-310.
- RUPPELDT, Karol, 1897. *Spevníček dvojhlasných slovenských piesní*. Ružomberok: Karol Salva.
- RUPPELDT, Miloš, 1927. *Venček slovenských národných piesní pre vyššie triedy ľudových škôl podľa troch vydání Venčeka Karola Ruppeldta*. Bratislava: Nákladom vlastným.
- RUPPELDOVÁ, Klementína [K. R.], 1926. Dve búrky. *Slovenské pohľady*, roč. 42, č. 5, s. 315-316.
- SALVA, Karol, 1898. *Národní Spevník*. Ružomberok: Nákladom Kníhtlačiarne Karla Salvu.
- SEIDLOVÁ-SOKOLOVÁ, Vilma, 1936. Ze vzpomínek na Slovensko. Terézia Vansová. *Prúdy. Revue mladého Slovenska*, roč. 20, č. 2, s. 95-96.
- SLÁDKOVIČ, Andrej, 1884. Ohlas. In RUPPELDT, Karol: *Venček slovenských národných piesní*. Turčiansky Sv. Martin: Nákladom vlastným, s. 9-10.
- SLOVANSKÉ hymny pred súdom – Fiškus a Hej, Slováci! [Pritomný], 1913. *Národný hlásnik*, roč. 46, č. 19, s. 6.
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1886. Pavel Dobšínský. *Slovenské pohľady*, roč. 6, č. 8, s. 189-191.
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1905. Pôvodný text piesne „Spievajte si, spievajte...“ *Slovenské pohľady*, roč. 25, č. 6, s. 388-390.
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1919. *Veniec slovenských národných piesní*. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok.
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1934. „Hej, Slováci!“ 1834 – 1934. *Slovenské pohľady*, roč. 50, č. 10, s. 578-583.
- ŠMATLÁK, Stanislav, 1985. *Hviezdoslav zblízka: výber z listov*. Bratislava: Tatran.
- ŠROBÁR, Vavro, 1928. *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*. Praha: Čin.
- ŠTEFANOVIČ, Miloš, 1885a. Panslávské pikle v Prešporku. *Národné noviny*, roč. 16, č. 127 (29. 10. 1885), s. 2.
- ŠTEFANOVIČ, Miloš, 1885b. Panszláv űzelmek Pozsonyban. *Národné noviny*, roč. 16, č. 127 (29. 10. 1885), s. 1-2.
- TAJOVSKÝ, Jozef Gregor, 1974. *Jozef Gregor Tajovský II*. Bratislava: Tatran.
- TOMÁŠIK, Samo, 1948. Hej, Slováci! *Slovenské národné noviny*, roč. 4, č. 277, s. 1.
- UMENIE. K objasneniu Lehotského kompozície Slovenský heroizmus, 1928. *Národné noviny*, roč. 59, č. 100 (29. 8. 1928), s. 2.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban, 1884. Hej, Slováci! (1834 – 1884). *Národné noviny*, roč. 15, č. 126 (25. 10. 1884), s. 1.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban, 1885a. Ako mučia naše deti. *Národné noviny*, roč. 16, č. 129 (3. 11. 1885), s. 2-3.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban, 1885b. Odôvodnenia súdov na ev. teologii a lyceume v Prešporku, 1885. *Národné noviny*, roč. 16, č. 130 (5. 11. 1885), s. 1.
- VESEL, Ján [J. V.], 1885. „Zvítazili!“ (Z prešporského súdu). *Národné noviny*, roč. 16, č. 131 (7. 11. 1885), s. 2-3; č. 132 (10. 11. 1885), s. 2-3.
- VESEL, Ján, 1910. Po 25-ich rokoch! *Národné noviny*, roč. 41, č. 89 (30. 7. 1910), s. 5.
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter [BOROVHÁJSKÝ], 1885. Slovo k našej literárnej činnosti. *Národné noviny*, roč. 16, č. 91, s. 1; č. 92, s. 1; č. 93, s. 1.

Literatúra

- ADAMKA, Pavol, 2008. Precedentné fenomény a dekodovanie zmyslu. In BALCAROVÁ, Iveta – SOUKUP, Jiří, ed. *Cizí jazyk v kontextu multikulturní Evropy. Sborník z mezinárodní konference*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, s. 5-10. ISBN 978-80-7368-647-5.
- AGNEW, Hugh LeCaine, 2024. They're Singing Our Song. In *Historica Olomucensia*, roč. 65, č. 1, s. 98-121. DOI: <https://doi.org/10.5507/ho.2024.007>
- BABIÁK, Michal, 1995. Prínos do slovenskej postmodernity (Nad Hroncovou prózou Pán vzduchu a kráľov syn). *Romboid*, roč. 30, č. 4, s. 22-25.

- 150 BABIAK, Michal, 1999. Ěterom nesmiernym, priestorom vesmírnym. In *Slnko nevie, a vedieť chce človek. Dramatické texty s náboženskou tematikou*. Jozef Podhradský. Vladimír Hurban Vladimírov. Zostavil, na vydanie pripravil a štúdiu napísal Michal Babiak. Bratislava: ESA, s. 201-211.
- BABIAK, Michal, 2009. *Spomínanie medzi bytím a zabúdaním. Estetické štúdie a eseje*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko. ISBN 978-973-107-051-3.
- BABIAK, Michal, 2019. *Tradícia bez identity*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko. ISBN 978-973-107-146-6.
- BABIAK, Michal, 2023. Mesianista Jozef Poddhradský. In *Studia Academica Slovaca* 52. Prednášky 59. *letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 255-267. ISBN 978-80-223-5648-0.
- BANÁRY, Boris, 1990. *Slovenské národné obrodenie v hudbe*. Martin: Matica slovenská.
- BOBEK, Władysław, 1936. *Slovensko a Slovanstvo*. Bratislava: Slovenská liga.
- BOTTO, Július, 1971 [1906]. *Slováci, vývin ich národného povedomia*. Bratislava: Tatran.
- BRTÁŇOVÁ, Erika, 2022. Dve školské príručky Mateja Markoviča st. In BABIAK, Michal – HLÁŠNIK, Pavel, ed. *Osobnosti dolnozemsých Slovákov v literatúre a umení*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, s. 182-186. ISBN 978-973-107-198-5.
- CABLK, Ján, 1930. Z borby slovenskej inteligencie v minulosti. *Slovenský denník, orgán Slovenskej národnej rady*, roč. 8, č. 132, s. 2.
- ČAJAK, Ján, 1934. Storočná pamiatka slovenskej hymny Hej, Slováci. *Náš život*, roč. 2, č. 3-4, s. 108-113.
- ČÁNI, Ladislav – VALENTÍK, Vladimír, 2004. *Karol Miloslav Lehotský*. Báčsky Petrovec: Kultúra – Bratislava: Dom zahraničných Slovákov.
- ČÍŽIKOVÁ, Zuzana, 2023. Mýtický naratív sťahovania a domova v slovenskej vojvodinskej literatúre. *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 6, s. 640-656. ISSN 0037-6973. DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.6.2>
- DANIŠ, Miroslav, 2010. Panslavistické politické procesy so Slovákmí v Uhorsku na konci 19. storočia. *Zapad – Vostok. Naučný žurnal na temu: Istorija i archeologija* 3. Joškar-Ola: Marijskij gosudarstvennyj universitet, s. 28-34.
- DUDOK, Miroslav, 2011. Hranice slovenčiny. In ŽIGOVÁ, Ľudmila – VOJTECH, Miloslav, ed. *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 34-42. ISBN 978-80-223-3066-4.
- DULEBOVÁ, Irina, 2015. *Precedentné fenomény súčasného ruského jazyka: interkultúrny a lingvodidaktický aspekt*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-4053-3.
- DULEBOVÁ, Irina, 2017. Precedentné jednotky ako prejav fenoménu intertextuality. In *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 154-163. ISBN 978-80-223-4422-7.
- FORDINÁLOVÁ, Eva, 2002. Kniha do vrecka. Cyril Kraus: Slovenskí romantici – poézia. *Literárny týždenník*, roč. 15, č. 44, s. 10.
- FREMAL, Karol, 1978. Slovenská myšlienka v protifašistickom hnutí na strednom Slovensku v rokoch 1939 – 1944. In *Zborník III. Vedecké práce Ústavu pre regionálny výskum pri Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 7-60.
- FREMAL, Karol, 2022. Myšlienka slovenskej vzájomnosti v slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny. In LEPIŠ, Juraj, ed. *Nacistická politika voči slovenským národom*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, s. 27-34. ISBN 978-80-974274-2-9.
- FURDÍK, Juraj, 2004. *Slovenská slovo tvorba (teória, opis, cvičenia)*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Náuka.
- GLIŠIN, Vanja – OBŠUST, Kristijan – KMEŤ, Miroslav, 2024. *Srbsko-slovenské kultúrne styky a národné identity/Srpsko-slovačke kulturne veze i nacionalni identiteti*. Belehrad – Nový Sad – Banská Bystrica : Inštitút politických štúdií, Archív Vojvodiny a Katedra histórie FF UMB. ISBN 978-86-7419-406-5.
- GOŁĄBEK, Józef, 1924. „Jeszcze Polska nie zginęła“ wśród Słowian. *Przegląd Humanistyczny*, tom I – III, s. 137-172.

- GOSZCZYŃSKA, Joanna, 2008. *Synowie słowa. Myśl mesjanistyczna w słowackiej literaturze romantycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- HALÁSZ, Ivan, 2007. Tzv. lojálni Slováci v dualistickom Uhorsku („dobří Slováci“, „úradní Tóthi“, uhorskí vlastenci, maďaróni a ti druhí...). In *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia / Regionális és nemzeti identitásformák a 18 – 20. századi magyar és a szlovák történelemben*. Prešov: Universum, s. 91-102.
- HALÁSZ, Ivan, 2011. *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-435-2.
- HARPÁŇ, Michal, 1981. Slovenskí spisovatelia z Juhoslávie v Slovenských pohľadoch. *Slovenské pohľady*, roč. 97, č. 10, s. 35-45.
- HARPÁŇ, Michal, 2018. Slovenskí vojvodinskí spisovatelia v Slovenských pohľadoch (1881 – 1916). *Slovenské pohľady*, roč. 4+134, č. 9, s. 87-106.
- HECKEL, Bedřich, 1981. *Samo Tomášik vo svetle svojej doby*. Martin: Osveta.
- HECKEL, Bedřich, 1988. Život a dielo Sama Tomášika. *Obzor Gemera*, roč. 19, č. 1, s. 20-24.
- HOLEC, Roman, 1999. Miloš Štefanovič v slovenskej politike. In *Biografické štúdie* 26. Ed. Augustín Matovčík. Martin: Matica slovenská, s. 31-40.
- HOLEC, Roman, 2000. Miloš Štefanovič v kontexte česko-slovenských vzťahov. In *Česko-slovenská historická ročenka*, s. 153-167.
- HOLEC, Roman, 2008. „Všetci sme Slovania tam od sňažnej Tatry, Rus, Poliak, Ilýr, Čech, to sú naši bratři.“ (K instrumentalizácii ideí Slovanstva v 19. a 20. storočí). In *Filozofia a slovanské myšlienkové dedičstvo: osobnosti, problémy, inšpirácie*. Bratislava: Slovenské filozofické združenie pri SAV – Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK – Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Cieszczyne, s. 23-33.
- HORNÍČKOVÁ, Kateřina, 2014. *Obraz a paměť. Portrét jako nástroj vizuální kanonizace*. In ŘEZNÍKOVÁ, Lenka, ed. *Figurace paměti. J. A. Komenský v kulturách vzpomínání*. Praha: Scriptorium, s. 289-319. ISBN 978-80-88013-08-2.
- HUBA, Peter, 2019. *Keď národ umieral. Čas vzkriesenia*. Martin: Matica slovenská.
- HUČKOVÁ, Dana, 2010. Realizmus a moderna v Dejinách slovenskej literatúry z roku 2009. *Slovenská literatúra*, roč. 57, č. 4, s. 385-391. ISSN 0037-6973.
- HUČKOVÁ, Dana, 2014. *Kontexty Slovenskej moderny*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV. ISBN 978-80-8101-863-3.
- HUČKOVÁ, Dana, 2013. Formovanie identity slovenskej dolnozemskej literatúry na prelome 19. a 20. storočia a jej dobová i aktuálna literárnohistorická reflexia. In GERÁT, Ivan – BŽOCH, Adam – PODMAKOVÁ, Dagmar – URBANCOVÁ, Hana – HUČKOVÁ, Dana – ŽEŇUCH, Peter, ed. *Vedy o umeniach a dejiny kultúry. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Bratislava : Ústav dejín umenia SAV, s. 250-259. ISBN 978-80-971407-5-5.
- HUČKOVÁ, Dana, 2021. Veľký žalmista, prorok, horlivec národa: 8. novembra 2021 uplynulo sto rokov od smrti Pavla Országha Hviezdoslava. *Knižná revue*, roč. 31, č. 11, s. 16-17. ISSN 1210-1982.
- HUČKOVÁ, Dana, 2023a. Dve „amerikánske“ poviedky zo začiatku 20. storočia z Dolnej zeme. *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 6, s. 657-674. ISSN 0037-6973. DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.6.3>
- HUČKOVÁ, Dana, 2023b. Literatúra v procesoch kultúrno-etnickej sebaidentifikácie slovenskej komunity v Srbsku. *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 6, s. 613-614. ISSN 0037-6973.
- CHMEL, Rudolf, 1972. *Literatúry v kontaktoch*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- CHRŤAN, Ján – DRUGOVÁ, Zuzana, ed., 2024. *Dolnozemske Slováci ako téma spoločenských vied na Slovensku*. Banská Bystrica: Belianum. ISBN 978-80-557-2126-2.
- JANČOVIC, Ján, 2012. *Pretvorili dolnozemsú rovinu*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- JANKOVIČ, Ján, 2004. *Boje Čiernohorcov a túžby Slovákov: 1839 – 1914: tri preklady básne Onamo, onamo! V kontexte slovensko-čiernohorských vzťahov*. Bratislava: Juga.

- 152 JANKOVIČ, Ján, 2008a. Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia. In ŽEŇUCH, Peter, ed. *XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride: príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, s. 85-108.
- JANKOVIČ, Ján, 2008b. *Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia. Prilagodlivosť poezije zvjezdanoga razdoblja*. Bratislava: Vydavateľstvo Jána Jankoviča – Ústav svetovej literatúry SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.
- JANKOVIČ, Ján, 2008c. *Poézia slovensko-srbskej vzájomnosti (1827 – 1938). Abece-da pobratimstva – Bukvar bratimljenja*. Bratislava: Juga – Veda– Ústav svetovej literatúry SAV.
- KAČALA, Ján, 2004. Okridlené výrazy zo slovenského písomníctva. *Slovenská reč*, roč. 69, č. 2, s. 85-95. ISSN 0037-6981.
- KELČÍKOVÁ, Petra, 2011. Niekoľko poznámok k poetike Jozefa Podhradského. In *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis. Humanitné vedy – literárna veda*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, s. 82-89.
- KERECMAN, Peter, 2011. Banskobystrický proces. *Bulletin slovenskej advokácie*, roč. 17, č. 1-2, s. 53-55.
- KISS, Csaba G., 2005. „Národovci“ a „panslávi“ v oblasti Horného Uhorska v románoch Kálmána Mikszátha a Svetožára Hurbana Vajanského. *Slovenská literatúra*, roč. 52, č. 4-5, s. 262-269. ISSN 0037-6973.
- [KOCÁK, Michal], 1973a. Básne Jonatana Dobroslava Čipku. In *K problematike slovenského romantizmu. Zborník z vedeckého seminára o M. M. Hodžovi a S. B. Hroboňovi, ktorý usporiadala MS a Ústav slovenskej literatúry SAV* 7. a 8. 6. 1971 v Demänovskej doline. Martin: Matica slovenská, s. 199-225.
- KOCÁK, Michal, 1973b. Jozef Podhradský. *Nový život*, roč. 25, č. 1, s. 51-72.
- [KOCÁK, Michal], 1973c. Jozef Podhradský (k problematike diela). In *K problematike slovenského romantizmu. Zborník z vedeckého seminára o M. M. Hodžovi a S. B. Hroboňovi, ktorý usporiadala MS a Ústav slovenskej literatúry SAV* 7. a 8. 6. 1971 v Demänovskej doline. Martin: Matica slovenská, s. 181-191.
- [KOCÁK, Michal], 1973d. Štyri vyznania Jozefovi Podhradskému (Listy K. M. Lehotského, A. Škarvana, Š. Krčméryho a Vl. Roya). In *K problematike slovenského romantizmu. Zborník z vedeckého seminára o M. M. Hodžovi a S. B. Hroboňovi, ktorý usporiadala MS a Ústav slovenskej literatúry SAV* 7. a 8. 6. 1971 v Demänovskej doline. Martin: Matica slovenská, s. 192-198.
- KOLÍSEK, Alois, 1923. Slovenský maliar – mystik. *Slovenské pohľady*, roč. 39, č. 4, s. 241-245.
- KOLÍSEK, Alois, 1928. „Hej, Slováci...“ *Prúdy. Revue mladého Slovenska*, roč. 12, č. 8, s. 470-490, č. 9, s. 531-549, č. 10, s. 603-620.
- KOLÍSEK, Alois, 1929. *Hej, Slováci: príspevok k dejinám našich národných a štátnych hymien*. Bratislava: Tlačou Slovenskej kníhtlačiarne.
- KOVAČKA, Miloš, 2010. Žiara – časopis slovenských študentov v Lučenci. Pamiatke Pavla Socháňa (1862 – 1941), budovateľa slovenských študentských spoločenstiev. In *Kniha 2010. Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, s. 113-124.
- KOVIJANIČ, Risto, 1934. Hej, Slováci! u Srbov. *Náš život*, roč. 2, č. 3-4, s. 113-116.
- KOVIJANIČ, Risto, 1935. Ľudovít Štúr a Jovan Bošković. Bošković na Slovensku a jeho preklad Štúrovej knihy. In *Sborník Matice slovenskej*, roč. 13, č. 3, s. 263-272.
- KRAJČOVIČ, Milan, 1971. *Slovenská politika v strednej Európe 1890 – 1901: spolupráca Slovákov, Rumunov a Srbov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- KRAJČOVIČ, Milan, 1999. Dr. Miloš Štefanovič (1854 – 1904) v stredoeurópskej politike. In *Biografické štúdie* 26. Ed. Augustín Maťovčík. Martin: Matica slovenská, s. 41-67.
- KRÁTKY slovník slovenského jazyka, 2003. 4. doplnené a upravené vydanie. Redaktori Ján Kačala – Mária Pisárčiková – Michal Považaj. Bratislava: Veda. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?d=kssj4>
- KRČMÉRY, Štefan [K.], 1923. Karol Lehotský. *Slovenské pohľady*, roč. 39, č. 10, s. 601-603.

- KUSÁ, Zuzana, 1992. Autobiografické rozprávania vo výskume. 20. storočie v rodinách slovenskej inteligencie. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, roč. 24, č. 6, s. 571-578. ISSN 0049-1225.
- KUSÁ, Zuzana, 1993. Prvá republika v autobiografických rozprávaniach členov slovenskej predprevratovej inteligencie. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 29, č. 1, s. 43-56. ISSN 0038-0288.
- MACURA, Vladimír, 1983. *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel.
- MACHO, Peter, 2001. Hazafi – hazafík. Pokus o malé dejiny maďarského slova v slovenskom prostredí. *OS*, roč. 5, č. 11, s. 16-19.
- MACHO, Peter, 2009. Identita a národ. Zaludnenie národného príbehu In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva, ed. *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Historický ústav SAV – Ústav etnológie SAV – Veda, s. 289-307. ISBN 978-80-224-1025-0.
- MACHO, Peter, 2022. Od hymnickej piesne k štátnej hymne. Identitotvorná úloha textov Sama Tomášika, Karola Kuzmányho a Janka Matúšku v historickom vývoji 19. a 20. storočia. In *Biografické štúdie* 45. Martin: Matica slovenská, s. 89-100.
- MELICHERČÍK, Andrej, 1944. *Spoločenský spev na Slovensku*. Bratislava: Slovenské nakladateľstvo a vydavateľstvo.
- MLACEK, Jozef, 2007. O povrávkach a o ich uplatňovaní v reči. *Kultúra slova*, roč. 41, č. 2, s. 65-80. ISSN 0023-5202.
- MLACEK, Jozef, 2009. Antipríslovie a príbuzné útvary (K niektorým súčasným premenám v paremiológii a v jej pojmoslovi). *Slovenská reč*, roč. 74, č. 3, s. 135-148. ISSN 0037-6981.
- MOLDA, Rastislav, 2017. Kedy som sa stal Slovákom? Aspekt národného prebudenia v autobiografiách vybraných príslušníkov slovenského národného hnutia. *Kultúrne dejiny*, roč. 8, č. 1, s. 41-56. ISSN 1338-2209.
- MOLDA, Rastislav, 2018. Stratégia vytvárania národoveckých elít v najznámejšom slovenskom spolku. *Forum Historiae*, roč. 12, č. 1, s. 44-65. ISSN 1337-6861. DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2018.12.1.4>
- NÁBĚLKOVÁ, Míra, 2022. „...radosť z roboty samej a vedomie, že prácou pre Slovensko slúžili sme republike“: K slovenskému pôsobeniu Františka Heřmanského z hľadiska česko-slovenských medzijazykových a medziliterárnych vzťahov. *Česko-slovenská historická ročenka*, roč. 24, č. 2, s. 93-145. ISSN 1214-8334.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra, 2024. „Tomášiku! – Tvoje slová nikdy nepominú...“ Hymnická pieseň *Hej, Slováci!* v niekoľkých obrazoch. *Slovenská reč*, roč. 89, č. 1, s. 111-155. ISSN 0037-6981. DOI: <https://doi.org/10.31577/slovrec.2024.1.7>
- ORMIS, Ján Vladimír, 1935. Konštantín Čulen: Slovenské študentské tragédie. In *Sborník Matice slovenskej*, roč. 13, č. 3, s. 315-319.
- ORMIS, Ján Vladimír, 1937. K charakteristike Dušana Ruppeldta. *Prúdy. Revue mladého Slovenska*, roč. 21, č. 7, s. 435-437.
- PAVLOVIĆ, Milivoje, 1984. *Knjiga o himni: jugoslovenski narodi u himni i himna među narodima*. Beograd: Nova Knjiga.
- PICHLER, Tibor, 2008. Eötvös, Grünwald, Mudroň a štátna idea Uhorska. *Filozofia*, roč. 63, č. 10, s. 914-920. ISSN 0046-385X.
- PICHLER, Tibor, 2009a. Miloš Štefanovič: o modernom slovenskom politickom myslení pred hlasistami. *Filozofia*, roč. 64, č. 10, s. 939-947. ISSN 0046-385X.
- PICHLER, Tibor, 2009b. Národ, národnosti, štát: O politike etnického entuziazmu v stredoeurópskom kontexte. In KILIÁNOVÁ Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ Eva, ed. *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda – Historický ústav SAV – Ústav etnológie SAV, s. 242-265. ISBN 978-80-224-1025-0.
- POTÚČEK, Juraj, 1955. *Súpis slovenských hudobnoteoretických prác (knížne publikácie, štúdie, články, kritiky a referáty)*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- POTÚČEK, Juraj, ed., 1999. *Perzekúcia slovenského spevu (hudby) v rokoch 1847 – 1918*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV.

- RÁCOVÁ, Veronika – NAVRÁTIL, Martin, 2021. *Kapitoly zo slovenskej textológie. Ján Buzássy: Pláň > Pláň, hory*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. ISBN 978-80-558-1842-9.
- SEGLOVÁ, Lucia, 2018: Ako sa z národovcov stávala elita? Martinskí deklaranti po roku 1918. *Forum Historiae*, roč. 12, č. 1, s. 66-83. ISSN 1337-6861. DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2018.12.1.5>
- SIPKO, Jozef, 2011. *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturológie*. Prešov: FF PU.
- SIPKO, Jozef, 2017. *Lingvokulturológia našej doby*. Prešov: Vydavateľstvo PU.
- SLÁVIK, Michal, 1945. *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918*. 2. vydanie. Trenčín: M. Slávik.
- SLOVNÍK slovenského jazyka I, A – K, 1959. Redaktor Štefan Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/>
- SLOVNÍK slovenského jazyka V, V – Ž, 1965. Redaktor Štefan Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/>
- SLOVNÍK súčasného slovenského jazyka H – L, 2011. Vedecké redaktorky Alexandra Jarošová – Klára Buzássyová. Bratislava: Veda. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/>
- STANKOVIČOVÁ-KRIVÁKOVÁ, Mariena, 2017. Ján Podhradský, život a dielo. In *Slovenská hudba vo Vojvodine 2017. Slovenskí hudobní skladatelia pôsobiaci vo Vojvodine*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, s. 67-74. Dostupné na: <https://slovackizavod.org.rs/wp-content/uploads/2021/05/zbornik-13.pdf>
- SVOBODOVÁ, Věra, 2012. Společenské zpěvníky jako kulturní fenomén českého národního obrození. *Český lid*, roč. 99, č. 3, s. 339-361. ISSN 0009-0794.
- ŠABIČ, Marijan, 2009. O najpopularnijoj slovačkoj pjesmi. *Književna smotra, časopis za svjetsku književnost*, roč. 41, č. 1, s. 157-158. ISSN 0455-0463.
- ŠIMKOVIČ, Alexander, 1964. *Dielo Jána Čajaka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠKVARNA, Dušan, 2002. Genéza moderných slovenských národných symbolov. In *Studia Academica Slovaca* 31. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 356-369.
- ŠKVARNA, Dušan, 2004. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraní národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied. ISBN 80-8083-014-2.
- ŠKVARNA, Dušan, 2007. Lojalita v kontexte etnicity a nacionality a slovenská politika v rokoch 1848/1849. In ŠUTAJ, Štefan – SZARKA, László, eds. *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia / Regionális és nemzeti identitásformák a 18-20. századi magyar és a szlovák történelemben*. Prešov: Universum, s. 58-70. ISBN 978-80-89046-43-0.
- ŠKVARNA, Dušan, 2015. Slovenský vzdelanec a vzdelanec na Slovensku v 19. storočí: typy identít. In BERTÉNYI, Iván – GÉRA, Eleonóra – MÉSZÁROS, Andor, eds. *Varietas Europica Centralis: tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös kiadó, s. 381-392.
- ŠOLTÉS, Peter, 2021. „Áno, tie národné mená musia mať hlboký význam...” Etablovanie slovenských/slovanských mien ako indikátor nacionalizácie spoločnosti. In HANULA, Matej, ed. *Dlhá cesta od monarchie k republike. Zmeny režimov, myslenia a životného štýlu na Slovensku a v strednej Európe od polovice 19. do polovice 20. storočia*. Bratislava: Historický ústav SAV – Veda, s. 101-130. ISBN 9788022419215.
- ŠTEVČEK, Ján, 1994. Profil Štefana Krčméryho. In *Biografické štúdie* 21. Martin: Matica slovenská, s. 9-14.
- TAKÁČ, Ladislav, 1995. Ján Vesel (V zrkadle rodinnej pozostalosti). In *Zborník Slovenského národného múzea. História* 35. Bratislava: Slovenské národné múzeum, s. 83-100.
- TAKÁČ, Ladislav, 2003. *V krutom storočí: traja generáli Veselovci*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. ISBN 9788071653820.
- URBANCOVÁ, Hana, 2018. Klavírne úpravy slovenských ľudových piesní v tlačených edíciách 19. storočia. *Musicologica Slovaca*, roč. 9, č. 1, s. 28-102. ISSN 1338-2594.
- VALIHORA, Jozef, 2006. Životné osudy a prekladateľská zaniatenosť Vladimíra Mičátka. In *Slovakistický zborník*. 1. Ed. Michal Týr. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, s. 110 – 117.

- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína, 2006. Slovtvorné (onomaziologické) kategórie a slovtvorný význam derivátov a kompozit v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, roč. 57, č. 1, s. 13-32. ISSN 0021-5597.
- ZLEJŠIA, Barbora, 2023. Vojvodinskí Slováci v reflexii Štefana Krčméryho. *Slovenská literatúra*, roč. 70, č. 6, s. 725-735. ISSN 0037-6973. DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.6.8>